

■ TANULMÁNYOK ■

Németh Erzsébet – Vargha Bálint Tamás – Domokos Kinga

Pénzügyi kultúra. Kik, kiket és mire képeznek? Összehasonlító elemzés 2016–2020

ÖSSZEFOGLALÓ: A kutatás azt értékelt, hogy történt-e előrelépés a pénzügyi tudatosság oktatásában és fejlesztésében Magyarországon 2016 óta. Áttekintettük a pénzügyi kultúra fejlesztésével kapcsolatos állami szerepvállalás változásait, illetve egy kérdőíves felmérésben azt vizsgáltuk, hogy a közoktatáson kívüli képzéseken milyen szervezetek, kiket és milyen tematika alapján képeznek. 2016 és 2020 között egyre fokozódó figyelem irányult a pénzügyi kultúra fejlesztésére, miközben a képzések túlnyomó többsége továbbra is a legkönnyebben elérhető iskolás korosztályt érinti. A Nemzeti alaptanterv a célok között megjelölte a gazdasági és pénzügyi nevelést. A szakgimnáziumokon kívül azonban kötelező tantárgyként nem oktatnak ilyen ismereteket. A kormány 2017-ben elfogadta a lakosság pénzügyi tudatosságát fejlesztő stratégiát, illetve megjelentek az első akkreditált pénzügyikultúra-tankönyvek. A közoktatáson kívüli szervezetek eredményei azt mutatják, hogy a képzési programok és az azokon résztvevők száma mintegy háromszorosára nőtt. A képzések átlagos időtartama hosszabb lett, megjelentek a főleg felnőtteknek szóló többnapos képzések. A tudásátadás fókuszában továbbra is az egyéni takarékoskodás és pénzügyi tudatosság, a pénzügyi önismeret, attitűd és viselkedés állt. A befektetési és vállalkozási ismeretek oktatása továbbra sem prioritás. A nyugdíjaskori tartalékolási stratégiák oktatásának elterjedtsége azt mutatja, hogy a képzéseket folytató szervezetek felismerték, hogy ez a demográfiai folyamatok miatt fontos. A képzések java része nem veszi figyelembe a célcsoportok jövedelmi helyzetét, társadalmi háttérét, és nem szentel figyelmet a pénzügyileg sérülékeny csoportok fejlesztésére.

KULCSSZAVAK: pénzügyi kultúra, képzések, összehasonlító elemzés

JEL-KÓDOK: A13, D03, D12, I22

DOI: https://doi.org/10.35551/PSZ_2020_4_7

A lakosság pénzügyi döntéseit megalapozó ismeretek hiányosságaiból fakadó makro- és mikroszintű kockázatok mérséklése összehangolt cselekvési programot és intézkedéseket igényel mind a közszektor szervezeteinek, mind a közszektoron kívüli szereplők részvételével. Az Állami Számvevőszék (ÁSZ) 2016-ban értékelt először a hazai pénzügyi kultúra kezdeményezések helyzetét. Az akkori felmérés eredmé-

nyei szerint a közoktatásban tanulók jelentős hányada részesült jellemzően nonprofit szervezetek által nyújtott, a pénzügyi kultúra fejlesztését célzó képzésben, ezek a képzések azonban igen rövidek, alig párórások voltak, az eredményességük visszamérése – és ennek hiányában a képzések megfelelő átalakítása – elmaradt. Kockázatot jelentett továbbá, hogy a képzések tematikája, tananyagai jellemzően nem álltak rendelkezésre, illetve nem voltak nyilvánosan elérhetőek (Németh, 2017).

Levelezési e-cím: enemeth@metropolitan.hu

A 2016-os kutatás óta a hazai pénzügyi-kultúra-infrastruktúra sok tekintetben előrelépett. Számos állami kezdeményezés indult el és valósult meg, 2017-ben a kormány elfogadta a lakosság pénzügyi tudatosságát fejlesztő stratégiát, továbbá megjelent az első akkreditált pénzügyikultúra-tankönyv, amelyet számos újabb tankönyv, illetve munkafüzet, elektronikus segédlet követett. 2020-ra elkészült a hét évet felölelő stratégia első két éve-re (2018–2019) vonatkozó cselekvési terv elért eredményeit bemutató beszámoló is.

A KUTATÁS CÉLJA, AKTUALITÁSA ÉS FŐ KÉRDÉSEI

Mindezek alapján indokolt, hogy az ÁSZ ismételten felmérje a pénzügyikultúra-fejlesztés jelenlegi helyzetét. Kutatásunk célja, hogy átfogó képet adjunk a hazai közpénzügyi helyzetet támogató képzési infrastruktúrákról, az állampolgárok pénzügyi kultúrájának, pénzügyi ismereteinek fejlesztését célzó kezdeményezésekről. Célunk annak értékelése, hogy történt-e előrelépés a pénzügyi tudatosság fejlesztésében, a pénzügyi-gazdasági ismeretek oktatásában, az azt célzó képzésekben Magyarországon 2016 óta. A kutatás emellett fókuszba emeli a pénzügyileg sérülékeny csoportok érintettségét, a vállalkozói ismeretek, valamint a nyugdíjas évekre szóló stratégia megjelenését is az egyes képzésekben.

Kutatási kérdések

A tanulmányban bemutatott kutatás arra keresi a választ, hogy jellemzően milyen szervezetek kiket képeznek, illetve milyen témakörökben. Kutatási kérdéseink a következők voltak.

■ Hogyan alakult a képzési programok volumene?

■ Kiknek szólnak a pénzügyi kultúra fejlesztését célzó képzések?

■ Milyen forrásokból finanszírozzák a képzéseket?

■ Melyek a képzések fő célkitűzései? Mennyire hangsúlyosak az egyes témakörök?

■ Mi jellemzi a képzést végző szervezeteket?

A PÉNZÜGYI KULTÚRA FEJLESZTÉSÉVEL KAPCSOLATOS ÁLLAMI SZEREPVÁLLALÁS

A 2008-as pénzügyi válság kirobbanását követően az országok többsége felismerte, hogy a pénzügyi kultúra fejlesztésének, finanszírozásának a kormányzat, a Magyar Nemzeti Bank (MNB), a közsféra szervezeteinek összehangolt, átlátható, minőségbiztosított tevékenysége által kell megvalósulnia (Jakovác, 2016). Az ÁSZ 2016-os kutatási eredményei is nyilvánvalóvá tették, hogy a pénzügyi tudatosság, a pénzügyi kultúra fejlesztése nem képzelhető el az állam részvétele nélkül. Ugyanakkor a pénzügyi kultúra fejlesztése a gazdasági szereplők közös érdeke, amelynek érvényesítéséhez mind az állam, mind a hitelintézetek, mind a vállalkozások együttműködése szükséges.

A stratégiai alapok megteremtése

Magyarország 2017 óta rendelkezik a lakosság pénzügyi tudatosságának fejlesztésére vonatkozó nemzeti stratégiával. A kormány a stratégia megalkotásáról 2016 őszén döntött, majd elkészült az Okosan a pénzzel! című dokumentum, amelyet 2017 decemberében¹ fogadott el.

A stratégia célcsoportja a teljes lakosság, azonban az első periódusban (a 2018–2019-re vonatkozó cselekvési terv alapján) az iskola korosztály szerepel hangsúlyosan. A 2017-től 2023-ig tartó hétéves időszakot egymásra épülő cselekvési programok bontják le konk-

rét feladatokra, részfeladatokra, határidőkre, célcsoportokra és felelősökre. Az egyes célirányokhoz olyan releváns mutatószámokat, indikátorokat rendeltek, amelyek alkalmasak az elért eredmények rendszeres időközönkénti visszamérésére. A stratégia megvalósulásától a lakosság pénzügyi tudatossága szintjének javulását, pénzügyeinek felelős alakítását várták. Az elmélyített pénzügyi ismeretek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a lakosság a pénzügyi döntéseit tájékozottabban, magabiztosabban hozza meg. A lakosság pénzügyi tudatossági szintjének emelkedése hosszú távon biztosítja a gazdasági és társadalmi stabilitást (Stratégia, 2017).

Az első cselekvési tervben a stratégiában lefektetett hét fő cél, különösen a tudatos pénzügyi magatartás megalapozása, a köznevelési rendszeren belüli valós pénzügyi edukáció megteremtésének, erősítésének, általánossá tételének lépései és feladatai szerepelnek. Az intézkedéseket az OECD 2015-ös, kérdőívén alapuló felmérésének kutatási eredményei alapján határozták meg. Az OECD felmérése szerinti nemzetközi rangsorban a magyar felnőtt lakosság a pénzügyi ismereteket tekintve a legjobban teljesítők között volt, azonban a tudás gyakorlati alkalmazásában, a pénzügyi szemlélet és a pénzügyekhez való hozzáállás tekintetében az utolsó harmadban szerepelt. A cselekvési terv alapján a pénzügyi ismeretek és magatartás, azaz a tudatosság fejlesztését a nemzeti alaptanterv részeként az iskolai oktatás alapozza meg. A célok megvalósulása szempontjából fontos lépés volt, hogy már 2017 őszén megkezdődött a szakgimnáziumokban a pénzügyi és vállalkozói ismeretek iskolai oktatása.

A stratégia hatékonyságának visszamérése érdekében meghatározott mutatószámok és indikátorok lehetővé teszik, hogy a Központi Statisztikai Hivatal közreműködésével begyűjtött adatok alapján összevethetőek legyenek az egyes időszakokban elért eredmények. A stratégiához kapcsolódó első kétéves cselekvési

tervről szóló 1344/2018. (VII. 26) kormányhatározat 4. pontja alapján a pénzügyminiszter 2020. március 31-ig beszámolt a kormányának a cselekvési terv végrehajtásának eredményeiről, továbbá javaslatot tett a második cselekvési terv tartalmára vonatkozóan.

Jogszabályi keretek kialakítása

Az állam már 2016-ot megelőzően megállapította a pénzügyikultúra-, illetve a pénzügyi tudatosság-fejlesztés szervezettségének, átláthatóságának biztosítását szolgáló jogszabályi kereteket.

■ A fogyasztóvédelemről szóló törvény előírása alapján 2012 óta a pénzügyi szolgáltatási tevékenységgel kapcsolatos fogyasztói jogok érvényesülésének elősegítése, a pénzügyi kultúra fejlesztése érdekében pénzügyi jogok biztosa tevékenykedik.²

■ Az MNB – a működését, tevékenységét meghatározó törvény alapján³ – 2013 óta vesz részt a pénzügyi kultúra erősítésében, terjesztésében, továbbá bírságból származó bevételeinek egy részét a pénzügyi kultúra erősítésére, terjesztésére, a pénzügyi tudatosság fejlesztésére, e célok elősegítésére, így különösen a kapcsolódó oktatási és kutatási infrastruktúra fejlesztésére fordítja.

■ Az Állami Számvevőszék társadalmi felelősségvállalásának kiemelt területe a pénzügyi kultúra fejlesztése, amit az Országgyűlés 2013-ban határozatban ismert el és támogatott.⁴

A pénzügyi kultúra erősítéséhez kapcsolódó kormányzati politika kialakításának irányítását⁵ 2017 óta a Pénzügyminisztérium (korábban Nemzetgazdasági Minisztérium) pénzügyekért felelős államtitkára végzi.

A Nemzeti alaptantervet bevezető kormányrendelet⁶ már 2013-tól célként jelölte meg, hogy „A felnövekvő nemzedéknek hasznosítható ismeretekkel kell rendelkeznie a világgazdaság, a nemzetgazdaság, a vállalkozások és a háztartások életét meghatározó gazdasági-pénzügyi intézményekről és folyamatokról”.

A jogszabály a fejlesztendő kulcskompetenciák, a fejlesztési területek, nevelési célok között konkrétan megjelölte a gazdasági és pénzügyi nevelést. Célul tűzte ki, hogy: „*a tanulók ismerjék fel saját felelősségüket az értéktanteremtő munka, a javakkal való ésszerű gazdálkodás, a pénz világa és a fogyasztás terén*”. Azonban a témakör oktatásának fontossága hangsúlyozásán túl az egyes műveltségi területek vonatkozásában, illetve a kötelező kerettervek között mégsem foglalkozott átfogó módon a gazdasági és pénzügyi neveléssel (Németh, 2017).

A Stratégia elfogadásáról szóló 2017. decemberi kormányzati döntés⁷ felhívta az emberi erőforrások miniszterét, hogy a Nemzeti alaptanterv megújítására irányuló egységes, tudományosan megalapozott szakmai javaslat kidolgozása során vegye figyelembe a stratégia céljait, továbbá a tantervek koherens és korszerű rendszerében úgy érvényesítse azokat, hogy a tanulók életkorának, előzetes tudásának megfelelő, használható gazdasági és pénzügyi tudást adó oktatás valósuljon meg és váljon általánossá. Azonban a kormányrendelet módosításai⁸ 2020 februárjáig nem érintették a gazdasági és pénzügyi nevelés témakörét.

A 2020. februári módosítások keretében⁹ – többek között – tanulási, illetve műveltségi területenként meghatározták a kötelező alapóraszámot és a szabadon tervezhető órakeretet, mind az alapfokú, mind pedig a középfokú nevelés-oktatás évfolyamai számára. Az előírás szerint a szabadon tervezhető órakeret terhére építhetők be azok a tantárgyak, amelyek az oktatásért felelős miniszter által közölt kerettervvel rendelkeznek, mint például a pénzügyi és vállalkozási ismeretek. Az alapfokú képzés 1–8. évfolyama, illetve a gimnáziumi képzés 9–10. évfolyama esetében heti kettő, a 11. évfolyam esetében heti négy, a 12.-ben pedig heti öt órát határoztak meg szabad tervezésűnek. Azonban ezt a szabadon tervezhető órakeretet kell igénybe venni több tan-

tárgy: például a honvédelmi ismeretek vagy az 5–8. évfolyam esetében a kötelezően választandó hon- és népismeret tantárgy heti egy órában történő oktatásához, továbbá az alapórárendben szereplő tantárgyak oktatásának helyi tanterv szerinti emelésére is felhasználhatják az oktatási intézmények. Bár a cselekvési terv szerint az általános pénzügyi kultúrát iskolás korban kell megalapozni és alapvetően az iskolarendszerű pénzügyi képzés garantálhatja, hogy a következő nemzedék a gyakorlati életben használható pénzügyi ismeretekre és készségekre tegyen szert, a szakgimnáziumokon kívül kötelező tantárgyként nem oktatnak pénzügyi ismereteket a közoktatás intézményeiben. Arról, hogy a valójában hány gyermek tanul a közoktatásban választható tantárgyként pénzügyi-gazdasági ismereteket, nem állnak rendelkezésre adatok.

Jelentős előrelépést tapasztalható ugyanakkor a közoktatásban az akkreditált tananyagok és azok elérhetőségét illetően. A Pénziránytű Alapítvány fejlesztésének eredményeként a diákok – az általános iskola 3. osztályától kezdve egészen érettségiig – minden évfolyamon találkozhatnak¹⁰ az alapítvány pénzügyi tudatosság fejlesztését támogató tananyagaival (tankönyv, munkafüzet, példatár stb.). 2019-ben a Pénziránytű Alapítvány a Magyar Nemzeti Bank támogatásával összesen 385 000 példányban juttatta el a középiskolákba a történelemérettségi gazdasági-pénzügyi témaköreit feldolgozó Történelem és pénzügyek című feladatgyűjteményt, valamint a Számoljunk a befektetésekkel című példatárat, amely a matematikaórákba integrálható pénzügyi neveléshez járul hozzá. 2020-ban szintén ingyenesen kapja meg a matematika-példatárat minden, a 9. osztályt megkezdő tanuló, valamint a történelem-feladatgyűjteményt az érettségire készülő 12. osztályosok és tanáraik. Emellett az alapítvány ingyenes, akkreditált könyveit, az általános iskolásoknak készült Küldetések a pénz világában tankönyvet és munkafüzetet, va-

lamint a középiskolások pénzügyi nevelését célzó Iránytű a pénzügyekhez című könyvet 2020-ban 50 000 példányban rendelték meg az iskolák. 2020 szeptemberétől a 3. és 4. osztályos környezetismeret- és matematika-munkafüzetek is tartalmazzák a kisiskolások számára érthető pénzügyi ismereteket. Az általános iskolás 3–8. osztályos matematika- és környezetismeret-munkafüzetekből összesen 220 ezer példányt rendeltek az iskolák a 2020/2021-es tanévre.

A jogszabály-módosítás során egyes műveltségi területeken belül is meghatározásra kerültek – átfogó célként, illetve fejlesztés, tanulás eredményeként – a gazdasági-pénzügyi nevelés elemei, amelyek a pénzügyi tudatosság növelését, továbbfejlesztését, a gazdasági-pénzügyi fenntarthatóság megértését szolgálják. Ilyen műveltségi terület a matematika, a történelem és állampolgári ismeretek, a földrajz, a technika és tervezés.

Az iskolák a módosítás alapján 2020. április végéig kellett felülvizsgálniuk pedagógiai programjukat, a felülvizsgált pedagógiai programot a 2020/2021. tanévtől (először az első, az ötödik és a kilencedik évfolyamokon) felmenő rendszerben alkalmazhatják a tanítás során.

A szakirodalom áttekintése

A pénzügyi kultúra fogalma

A szakirodalom a pénzügyi kultúra számos definícióját alkalmazza, annak megfelelően, hogy milyen szempontból közelíti meg annak lényegét.¹¹ (Ilyen szempont lehet például a pénzügyi folyamatok megértése vagy a pénzügyi döntések meghozatali képessége.) A szakirodalom nem határoz meg a pénzügyi kultúrára vonatkozóan egységes definíciót, a pénzügyi kultúrát és a pénzügyi tudatosságot szinonimaként használják, ami az angol nyelvű szakirodalomban használt a *financial literacy* kifejezésre, annak átvételére vezethető vissza.

A témában megjelenő szakcikkek, publikációk, illetve a Stratégia is alapvetően a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) definíciójából indulnak ki, amely szerint „a pénzügyi tudatosság olyan képesség, ami lehetővé teszi a pénzügyi források hatékony gyarapítását, nyomon követését és felhasználását oly módon, hogy az hozzájáruljon mind az egyén, mind a családja, mind a vállalkozása jólétének és gazdasági biztonságának megerősítéséhez” (Stratégia, 2017).

Az Állami Számvevőszék és partnerei szerint a pénzügyi kultúra „a pénzügyi ismeretek és képességek olyan szintje, amelynek segítségével az egyének képesek a tudatos és körültekintő döntéseikhez szükséges alapvető pénzügyi információkat azonosítani, majd azok megszerzése után azokat értelmezni, és ez alapján döntést hozni, felmérve döntésük lehetséges jövőbeni pénzügyi, illetve egyéb következményeit.”

Amagir és szerzőtársai (2018) a pénzügyi kultúrának három komponensét határozták meg.

ISMERET ÉS BELÁTÁS. A megfelelő információk birtokában felismerni azt, hogy milyen pénzügyi magatartásra van szükség.

KÉPESSÉGEK ÉS VISELKEDÉS. A viselkedés megváltoztatása érdekében a megfelelő operatív készségek, képességek birtoklása.

ATTITÜD ÉS ÖNBIZALOM. A tanult ismeretek alkalmazása az ismerős helyzeten kívül, motiváció és énhatékonyság.

Béres, Huzdik (2012) a pénzügyi kultúrát nem fogalomként, hanem elsősorban koncepcióként határozták meg, amely magában foglalja a pénzügyi ismereteket, tudást, a pénzügyekben való jártasságot és tapasztalatot, a pénzügyi készségeket és a tudatosságot, amelyek befolyásolják a pénzügyi döntések meghozatalát. Rámutattak arra, hogy a pénzügyi kultúra fejlesztése kiemelkedő jelentőségű, mivel az egyének pénzügyi kultúrája közvetve és közvetlenül egyaránt befolyásolja a makrogazdasági folyamatokat, a mone-

táris és költségvetési politikát, a pénzügyi piacok működését, azaz a pénzügyi rendszer egészét. Tanulmányukban az elérhető szakirodalmi anyagok alapján áttekintették a pénzügyi kultúra és a makrogazdaság összefüggéseiről készült hazai és nemzetközi kutatások eredményeit, majd az azokban meghatározott makrogazdasági indikátorokat Magyarország szempontjából is értékeli. Megállapítják, hogy a pénzügyi kultúra mértékének megítélésére – az alkalmazott indikátorok közül – a rendelkezésre álló jövedelem csak hosszú távon, a szociálpolitikai hatások ismeretében alkalmas. Véleményük szerint a megtakarítások mértéke alapján értékelhető a pénzügyi kultúra, ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy ez csak a megtakarításokkal rendelkezőkről alkot képet.

A tudásátadás felmérése, értékelése

Témánk szempontjából elsődlegesen fontosak azok a kutatások, amelyek a pénzügyikultúra-képzések célját, résztvevőit, minőségét és eredményességét vizsgálják. Az Állami Számvevőszék 2016-ban folytatott kutatásának célja volt, hogy átfogó képet adjon a magyarországi pénzügyikultúra-fejlesztési programokról. Az ÁSZ felméréséhez hasonló célú, átfogó hazai kutatás nem született, míg kimondottan a képzéseket értékelő nemzetközi kutatások is csupán elvétve akadnak. A nemzetközi felmérések közül kiemelkedő az ausztrál kormányzati stratégiaalkotást támogató, 2013. évi pénzügyikultúra-kezdemenyzésekről szóló kutatás, amelynek módszertanát és kérdéseit az Állami Számvevőszék kutatása is hasznosította.¹²

Czegledi et al. (2016) a vállalkozással kapcsolatos ismeretátadás eszközeit vizsgálta a magyar felsőoktatásban. A mintatantervek tanulmányozása során összesen 101 olyan tantárgyat azonosítottak be, amelyek valamilyen módon kapcsolódnak a vállalkozási ismeretekhez. A tanulmány értékelése szerint a tantár-

gyak nem alkalmaznak interaktív módszereket, mint például a szerepjáték, az esettanulmányok megvitatása, vagy a szimuláció. Az egyetemi, főiskolai gazdasági képzésekben az esettanulmányokat nem használják ki, valamint kevésbé élnek azzal a lehetőséggel, hogy üzletembereket és vállalkozókat hívnak meg közös „beszélgetésre” a tanterembe (Phol et al., 2020). Az egyetemek a korábbi vállalkozók tapasztalatait korlátozott mértékben építik be az oktatásba. Ez jelentősen eltér néhány amerikai üzleti oktatási intézmény gyakorlatától, ahol a hallgatók és a vállalkozók egyaránt képviseltetik magukat a képzésben.

Képzések hatása a pénzügyi kultúrára

A pénzügyi kultúrát fejlesztő képzéseket vizsgáló kutatások egyik alapvető kérdése, hogy eredményesek-e a képzési programok, kimutatható hatással vannak-e az egyének, csoportok pénzügyi kultúrájára, viselkedésére? Esetleg a formális edukáció jóval kevésbé meghatározó, mint gondolnánk és inkább a demográfiai adottságok, a társadalmi helyzet befolyása a döntő? Mindezek nyomán érdemes-e jelentős társadalmi erőforrásokat investálni a pénzügyi kultúrát formáló képzésekbe?

A nemzetközi és hazai kutatások eredményei rendkívül változatos képet mutatnak.

Több kutatás erős kapcsolatot állapít meg a pénzügyi ismeretek szintje, az előzetes pénzügyi képzésben történő részvétel és a pénzügyi magatartás között. Azok, akik tanulmányaik során kaptak pénzügyi képzést, hajlamosabban a megtakarításra, a nyugdíjas évek tervezésére, kevésbé kérnek kölcsön pénzt (Bernheim, Garrett, Maki, 2001; Bernheim, Garrett, 2003; Lusardi, Mitchell, 2006; Hilgert, Hogarth, Beverly 2003; Stango, Zinman, 2007; Van Rooij et al., 2011).

Az ÁSZ felsőoktatásban tanulóakra vonatkozó pénzügyikultúra-kutatásának eredményei (Béres et al., 2013; Luksander et al., 2014) azt mutatják, hogy a középiskolai pénzügyi-

gazdasági képzésben részesültek pénzügyi kultúrája nem fejlettebb az ilyen képzésben nem részesülteknél. Ezzel szemben számos szocio-demográfiai tényező (kor, nem, a képzés szintje, területe és a hallgató élethelyzete) szignifikánsan összefügg a pénzügyi kultúra szintjével. Ez rávilágít a középiskolások oktatásának alacsony eredményességére. Mindez egybecseng az amerikai tapasztalatokkal.

Amagir és szerzőtársai (2018) tanulmánya a pénzügyi képzések és a pénzügyi magatartás kapcsolatát vizsgáló kutatások eredményeit szintetizálta. A szerzők értékelése szerint a kutatási adatok azt mutatják, hogy az iskolai alapú pénzügyi képzések alkalmasak a gyermekek és a fiatalkorúak pénzügyi tudását és attitűdjét fejleszteni. Azok a kutatások, amelyek a fiatalok pénzügyi szándékaira irányulnak, valamint pénzügyi magatartásról szóló önmegfigyelésen és önbevalláson alapulnak a képzések pozitív hatásait mutatják. A tényleges pénzügyi magatartás és a képzettség közötti kapcsolatot vizsgáló kutatás ugyanakkor ritkább, az ilyen módszerekkel élő kutatások alig mutatják ki a pénzügyi képzések pozitív hatását.

Carlson (2020) a 18–24 éves amerikaiak körében vizsgálta a tényleges pénzügyi ismereteik és a közoktatási pénzügyi képzések valós kapcsolatát. Eredményei szerint a demográfiai háttértényezők (etnicitás, nem) meghatározóbbak voltak pénzügyi ismeretek szempontjából, mint az, hogy a középiskolában részesültek-e pénzügyi képzésben. A tanulmány következtetése szerint az eredményes pénzügyi képzések érdekében figyelembe kell venni a tantermen kívüli, demográfiai tényezőket.

Ehhez hasonló következtetéseket fogalmaztak meg *Van Rooij és szerzőtársai* (2011). A tanulmány a pénzügyi ismeretek és a társadalmi háttérváltozók közötti kapcsolat körében rámutatott arra, hogy mivel a legtöbb kutatási eredmény szerint a pénzügyi ismeretek szintje nagymértékben függ a nemtől, életkortól,

iskolázottságtól, ezért olyan pénzügyi ismereteket átadó képzések lehetnek eredményesek, amelyek külön-külön célozzák meg a lakosság egyes csoportjait, azok speciális igényeit figyelembe veszik.

Az említett kutatások is rávilágítanak arra, hogy a pénzügyi képzések eredményességét számos társadalmi háttérváltozó befolyásolhatja, így az eredményesség vagy az eredményesség hatótényezőinek, feltételeinek vizsgálata kiemelkedően fontos. Szükséges lenne vizsgálni például a képzések célját, célcsoportját, hosszát, a tematikák, tananyagok minőségét, minőségbiztosítottóságát és elérhetőségét, a képzést végzők képzettségét és felkészültségét, az oktatási módszerek megfelelőségét, és nem utolsósorban azt, hogy a képzést végzők értékelik-e képzéseik eredményességét, illetve a saját értékelésük eredményei alapján módosítják-e a képzés egyes elemeit. Ezeknek a tényezőknek a vizsgálata hatékonyabban hozzájárulna az eredményesség méréséhez.

MÓDSZEREK

A kérdőív kialakítása

A kérdőív két tematikus egységet (A és B rész) és 27 kérdést tartalmaz. Az A rész a képzést folytató szervezet, magánszemély adataira, illetve a képzési program számára kérdez rá (4 kérdés). A B rész a képzésre vonatkozó tényezőket vizsgálja, mint például a képzések célja, célcsoportja, finanszírozása, időtartama, témakörei, módszerei, tematikája, tananyaga, oktatói, eredményességének értékelése, hasznosulása és a verseny szervezése (23 kérdés). A válaszadók a kérdőívet képzési programonként töltötték ki, maximum 5 képzési program bemutatására volt lehetőségük. Eltérő képzésnek kellett tekinteni a különálló tematikával rendelkező programokat. A kérdőív felvételére 2020 nyarán került sor.

A kérdőívek feldolgozása, kutatási kérdések vizsgálata

A feldolgozást és az elemzést az IBM SPSS Statistics, valamint MS Excel programok segítségével végeztük. Az elemzés során leíró és következtető statisztikai módszereket használtunk, például: megoszlás, korrelációs számítás. A kérdőívek kiértékeléséhez minden esetben 5 százalékos szignifikanciaszintet választottunk.

Válaszadók, minta

Az adatbázis meghatározásakor célunk volt a pénzügyi kultúra fejlesztésében résztvevők teljes körű lefedése. Ennek érdekében egyrészt a korábbi, 2016-os pénzügyikultúra-fejlesztés

és kutatásához összeállított adatbázisban szereplő szervezetekből, az MNB pénzügyi listáján található intézményekből, az MNB és a PM által a pénzügyi kultúra fejlesztéséhez kiírt pályázatok útján támogatást nyert szervezetekből, és az interneten fellelhető publikus információk, valamint az ÁSZ pénzügyikultúra-együttműködésben részt vevő partnereitől kapott tájékoztatások alapján egy 110 elemű adatbázist hoztunk létre. A kialakított válaszadói adatbázis 47 olyan szervezetet tartalmazott, amelyek a 2016-os kutatás látókörében nem szerepeltek.

A válaszadásra felkért 110 szervezetből a kérdőívet 63 szervezet töltötte ki. A 63 válaszadóból 52 válaszolta azt, hogy rendelkezik pénzügyi kultúra fejlesztését célzó tevékenységgel, amely lehetett képzési program, felmérés vagy verseny, illetve egyéb kezdeményezés. Így a be-

1. ábra

A FELMÉRÉS MINTÁJA

Forrás: saját szerkesztés

érkezett válaszok alapján összesen 122 képzési programot dolgoztunk fel (lásd 1. ábra).

EREDMÉNYEK

Hogyan alakult a képzések volumene?

A 2016. évi kutatás során 35 képzési programmal rendelkező szervezet töltötte ki a kérdőívet, a 2020-as felmérésben 52 képzési programmal rendelkező válaszadó vett részt, amely közel 40 százalékos emelkedést mutat. A válaszadókból négy összevont kategóriát alakítottunk ki. Ennek megfelelően a képzési programmal rendelkező 52 válaszadóból 10-et nagy eléréssel rendelkező szervezetként, 5-öt pénzügyintézetként, 29-et nonprofit szervezetként és 8-at egyéb vállalkozásként azonosítottunk.

A minta vizsgálata során a 2020. évi felmérés esetében is kirajzolódott egy olyan válaszadói kategória, amelybe a pénzügyikultúra-fejlesztés legfontosabb szereplői tartoztak.

■ A nagy eléréssel rendelkezők csoportjába¹³ soroltuk azokat a válaszadókat – tekintet nélkül szervezeti formájukra –, akik több mint tízezer főt értek el programjaikkal. A tízezer főnél kevesebbet elérő szereplőket a következő csoportokra különítettük el.

■ A pénzügyintézetekhez a pénzügyi intézményeket, illetve fióktelepeit soroltuk.

■ A nonprofit szervezetekhez soroltuk a civil és nonprofit szervezeteket, a költségvetési szerveket és az egyházi fenntartású intézményeket.

■ Az egyéb kategóriába kerültek a gazdasági társaságok és a felsőoktatási intézmény(ek).

Nominálisan a legjelentősebb változás (emelkedés) az alapítványok, egyesület, nonprofit szervezetek kategóriában mutatkozik, mindemellett a válaszadók közül a nagy eléréssel rendelkező szervezetek száma is növekedett, arányaiban a két és félszeresére. A nagy elérés-

sel rendelkező szervezetek esetében a növekedésnek azért is van kiemelt jelentősége, mert általuk a képzéssel elérték száma is jelentősen megnő (2. ábra).

Hogyan alakult a képzési programok száma?

A nagy eléréssel rendelkező válaszadók összesen 23, a pénzügyintézetek 8, a nonprofit szervezetek 78 és az egyéb vállalkozások 13 képzési programról nyilatkoztak (3. ábra).

Az ábrából kitűnik, hogy a válaszadók közül a nonprofit szervezetek képzési programjainak száma a 2016. évi kutatási eredményhez képest több mint ötszörösére emelkedett. Szintén emelkedést mutat a nagy eléréssel rendelkezők képzési programjainak száma, amely a korábbi felmérés több mint háromszorosára emelkedett, emellett a pénzügyintézetek képzési programjainak elemszáma is növekedést mutat, ugyanakkor az egyéb vállalkozások képzési programjai változatlanok a korábbi kutatáshoz viszonyítva.

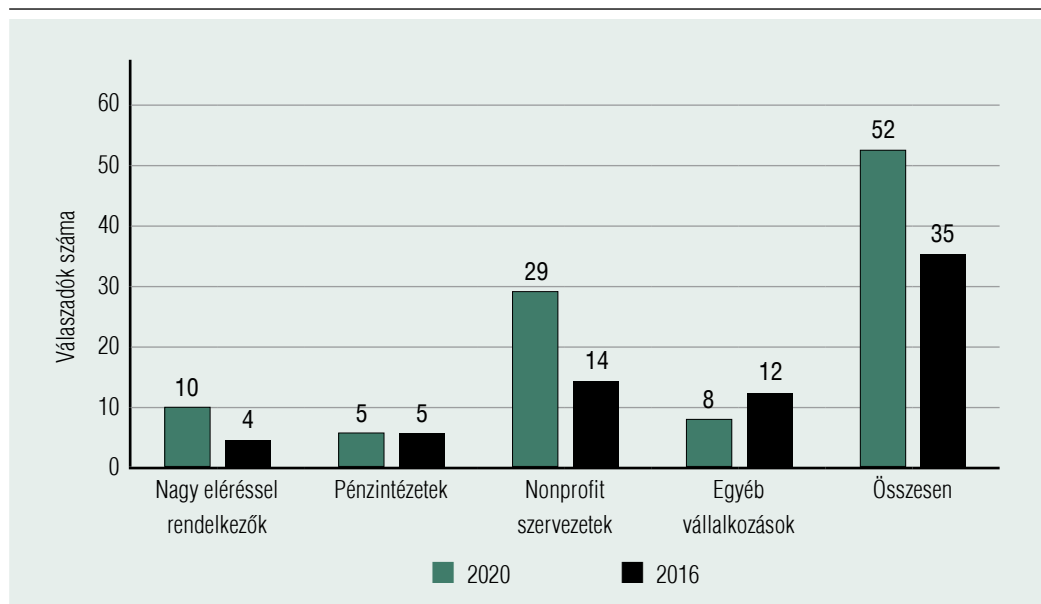
Hogyan alakult a képzésben résztvevők létszáma?

A kérdőívben a válaszadók megjelölték, hogy mely célcsoportokat és milyen létszámban értek el az egyes képzésekkel. A 2020. évi kutatás eredményei szerint összességében 1 310 352 fő számára tartottak pénzügyi kultúrát fejlesztő képzéseket 2016 és 2019 között. A valóságban a képzésekkel elérték száma az itt kimutatottnál alacsonyabb lehet, mivel előfordulhatott, hogy ugyanazon személy több képzési programon is részt vett. A 2016. évi felmérés során az akkori válaszadók képzéseikkel összesen 461 681 főt értek el (4. ábra).

A 2020. évi felmérés alapján a képzésekkel foglalkozó szervezetek tehát képzési programjaikkal mintegy háromszor több főt értek el, mint a 2016. évi válaszadók. A 2016-os kutatáshoz hasonlóan az egyes képző szervezetek képzéseiben résztvevők létszámát tekintve több

2. ábra

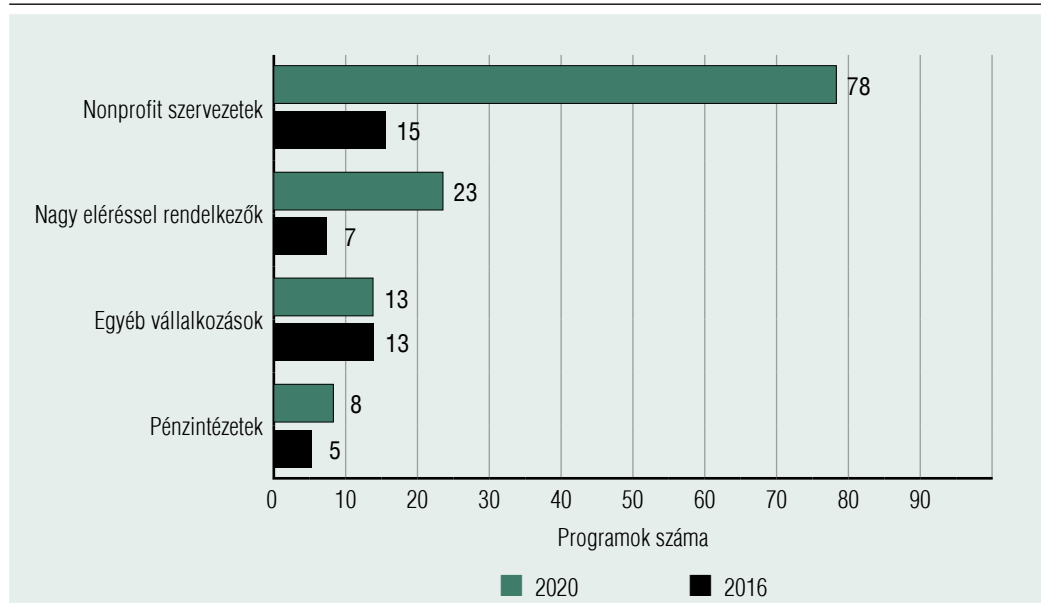
KÉPZÉSI PROGRAMMAL RENDELKEZŐ VÁLASZADÓK ELEMSZÁMA A VÁLASZADÓI KATEGÓRIÁK FÜGGVÉNYÉBEN (2016, 2020)

Forrás: saját szerkesztés

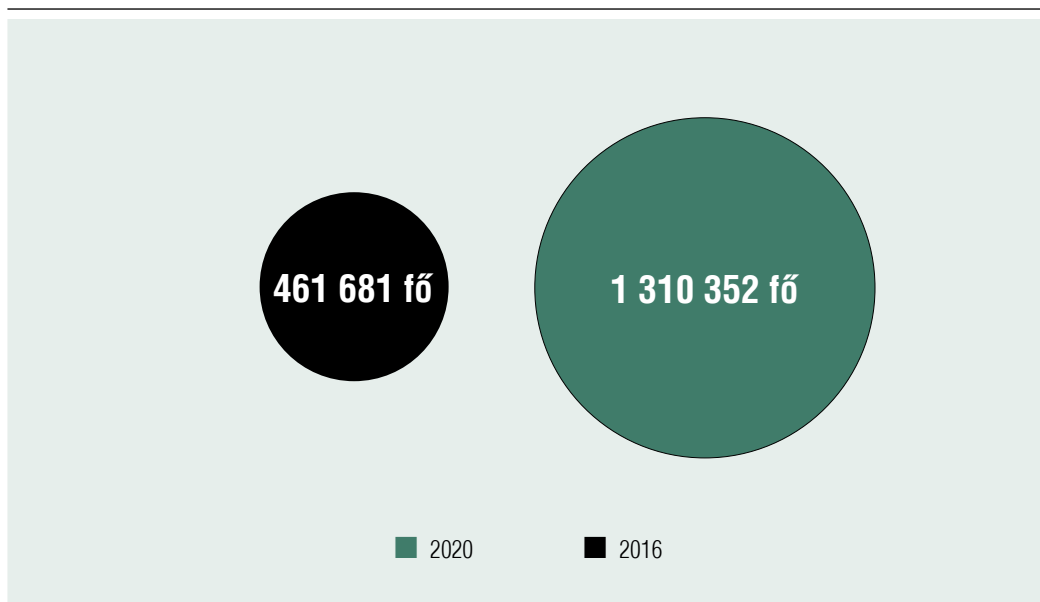
3. ábra

A KÉPZÉSI PROGRAMOK ELEMSZÁMA A VÁLASZADÓI KATEGÓRIÁK FÜGGVÉNYÉBEN (2016, 2020)

Forrás: saját szerkesztés

A KÉPZÉSEK ÁLTAL ELÉRTEK SZÁMA (2016, 2020)

Forrás: saját szerkesztés

nagyságrendnyi különbség volt. Annak indoklását, hogy a képzésekben résztvevők számát is figyelembe vevő kategóriákat alakítottunk ki, jól mutatja az 5. ábra.¹⁴

A képzések által elérték létszáma a nagy eléréssel rendelkezők esetében jelentősen meghaladja a többi képzést folytató szervezetét. 42 darab pénzintézet, nonprofit szervezet és egyéb vállalkozás együttesen csupán 49 148 főt ért el, ami a 10 legnagyobb eléréssel rendelkező szervezetek eléréseinek csupán 4 százaléka. A 6 legnagyobb eléréssel rendelkező szervezet a következő volt:

- ① Magyar Bankszövetség (686 620 fő),¹⁵
- ② PontVelem Nonprofit Kft. (125 205 fő);
- ③ Econventio Kerekasztal Közhasznú Egyesület (113 276 fő);
- ④ Junior Achievement Magyarország Oktatási, Vállalkozásszervezési Alapítvány (106 280 fő);
- ⑤ OTP Fáy András Alapítvány (78 000 fő)
- ⑥ Magyar Nemzeti Bank (55 850 fő)

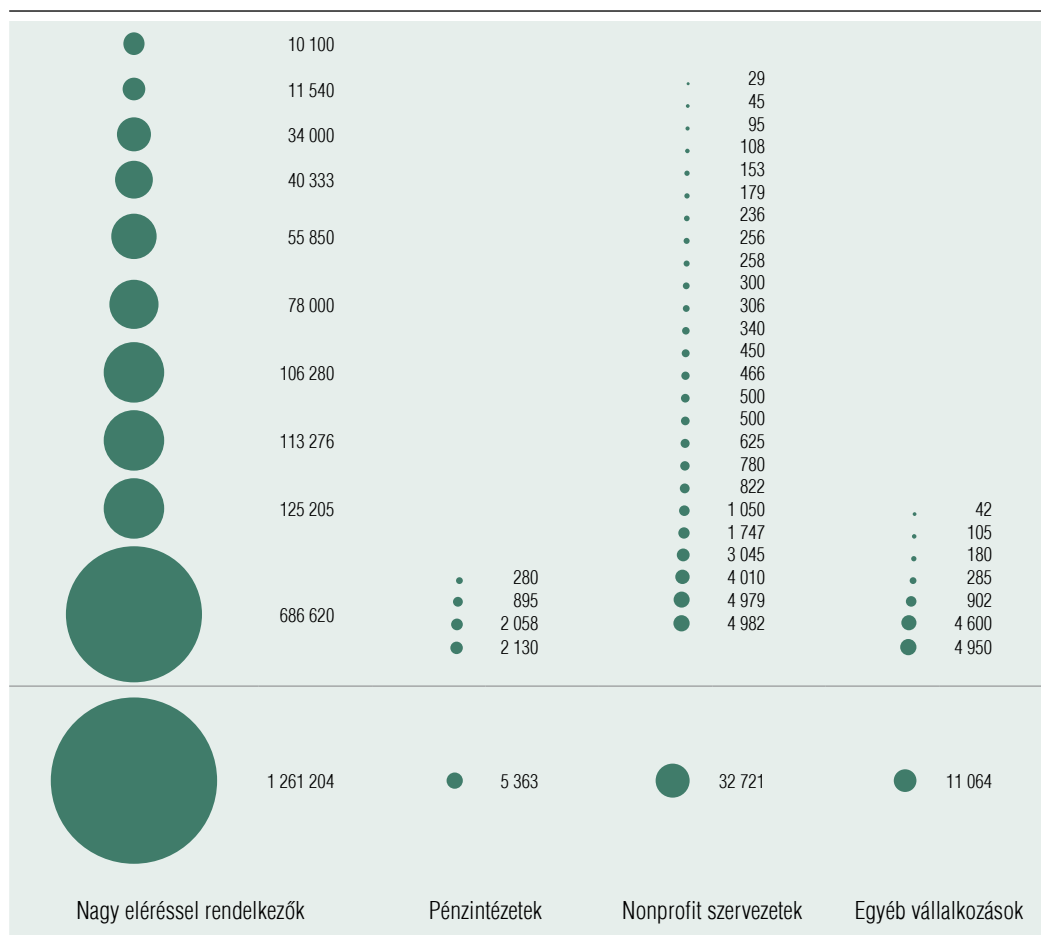
Milyen forrásokból finanszírozzák a képzéseket?

A kérdőív a képzési programok finanszírozási forrásaira (saját forrás, résztvevői befizetés, állami, EU-s források) is rákérdezett. A válaszadók egy képzés esetében több forrástípust is megjelölhettek, a kérdőív a források arányát és értékét nem vizsgálta.

2020-ban a képzések 44 százaléka használt fel közpénzt (27 százalék állami és 17 százalék EU-s támogatás). A képzési programok finanszírozási forrásai közül a saját forrást említették a válaszadók a leggyakrabban (48 százalék), 2016-ban a források sorrendje hasonló volt. A résztvevői befizetés a képzések alig harmadában jelenik meg, míg az egyéb forrásokat¹⁶ és az egyéb pénzügyi intézmény által nyújtott finanszírozást közel 20 százalékban említették (lásd 6. ábra).

Megvizsgáltuk azt is, hogy a közpénzből is

SZERVEZETEK, SZERVEZETI TÍPUSOK ÉS A KÉPZÉSEIK ÁLTAL ELÉRTEK LÉTSZÁMA

Forrás: saját szerkesztés

finanszírozott és a nem közpénzből finanszírozott (résztevők befizetése, saját forrás, egyéb források) képzésekkel hány fő képzésben résztvevőt értek el (7. ábra).

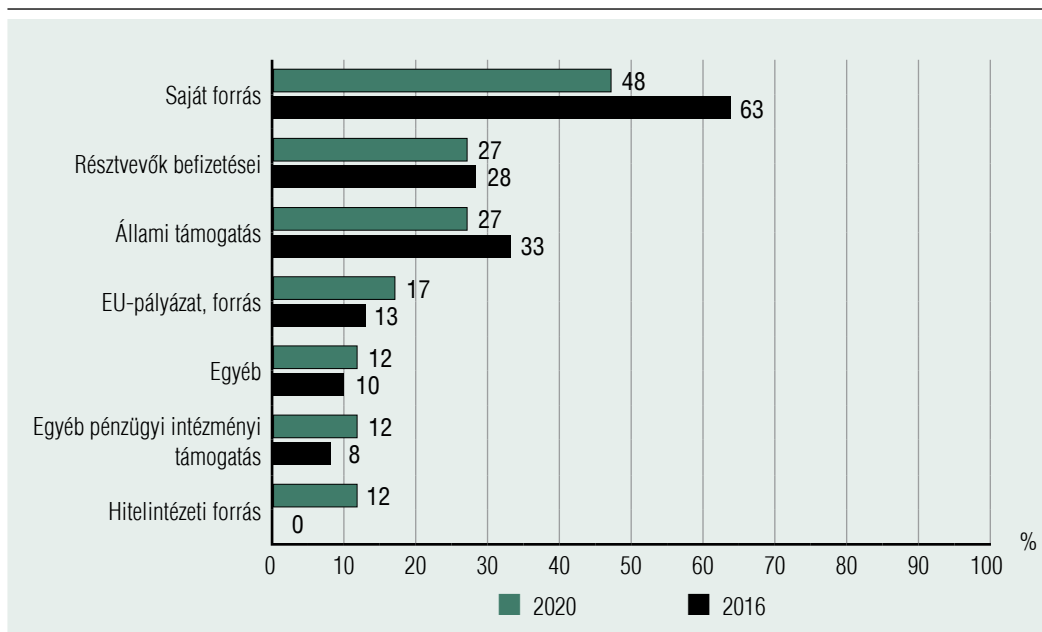
A képzések jelentős hányadában jelen van költségvetési, állami és EU-s forrás, a résztvevők döntő hányada (elsősorban a fiatalok, iskoláskorúak) olyan képzésekben vettek részt, amelyek valamilyen mértékben közpénzből valósultak meg. Az elvégzett Pearson-féle khinégyszet, illetve Fisher-féle egzakt próba egyaránt megerősítette az összefüggés fennállását 5 százalékos szignifikanciaszint mellett.¹⁷

Kiknek szólnak a pénzügyi kultúra fejlesztését célzó képzések?

Mi jellemzi az elért csoportok korösszetételét?

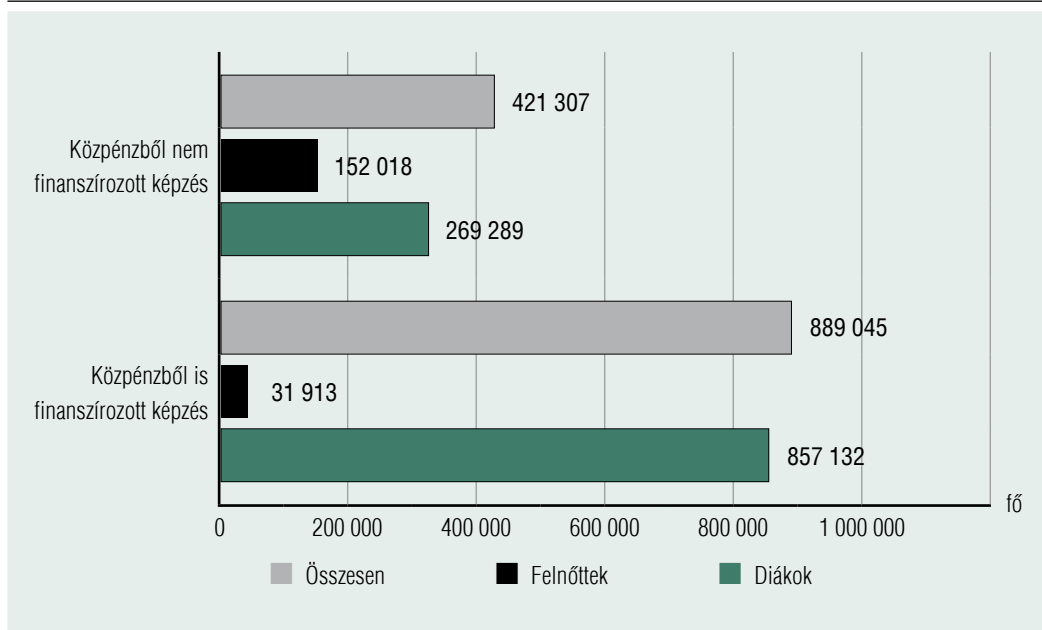
A 2016. évi kutatás eredményei azt mutatták, hogy a képzések által megcélzott csoportok többségében fiatalok. A kérdőívben a válaszadók megjelölték, hogy a képzéseken résztvevőkre, milyen életkori sajátosságok jellemzők, illetve, hogy általános iskola alsó, felső tagozatába, középiskolába vagy a felsőoktatásban tanulnak-e. Fiatal korosztályoknak tekintettük a közoktatásban és felsőoktatásban tanulókat

MILYEN FINANSZÍROZÁSI FORRÁSOKAT HASZNÁLTAK FEL A KÉPZÉSI PROGRAMOKHOZ?

Forrás: saját szerkesztés

KÖZPÉNZBŐL ÉS NEM KÖZPÉNZBŐL FINANSZÍROZOTT KÉPZÉSEKBE RÉSZTVEVŐK (FŐ)

Forrás: saját szerkesztés

(leggyakrabban 6–25 évesek), felnőttek a 25 évnél idősebbeket.

A 2016-os adatokhoz hasonlóan alakultak a képzésekkel elért arányok amellyel, hogy a fiatalok részaránya azóta tovább nőtt (8. ábra).

Megvizsgáltuk azt is, hogy a diákoknak és felnőtteknek szóló képzések átlagosan hány résztvevővel valósulnak meg. A közoktatásban tanulóknak is szóló képzések átlagosan több mint 40 ezer főt, míg a kizárólag más csoportokat célzó képzések átlagosan 8600 főt értek el.¹⁸ Ez a különbség – varianciaanalízist elvégezve – szignifikánsnak tekintendő (a teszt szignifikanciaértéke 0,013), a kategóriaátlagok nem egyeznek meg.

Mi jellemzi az elért csoportok társadalmi reprezentáltságát?

A kutatás során az elért csoportok társadalmi reprezentáltságát szintén vizsgáltuk. Az egyes célcsoportok népességben belüli megoszlásának

megállapításához a KSH adatait vettük alapul.¹⁹

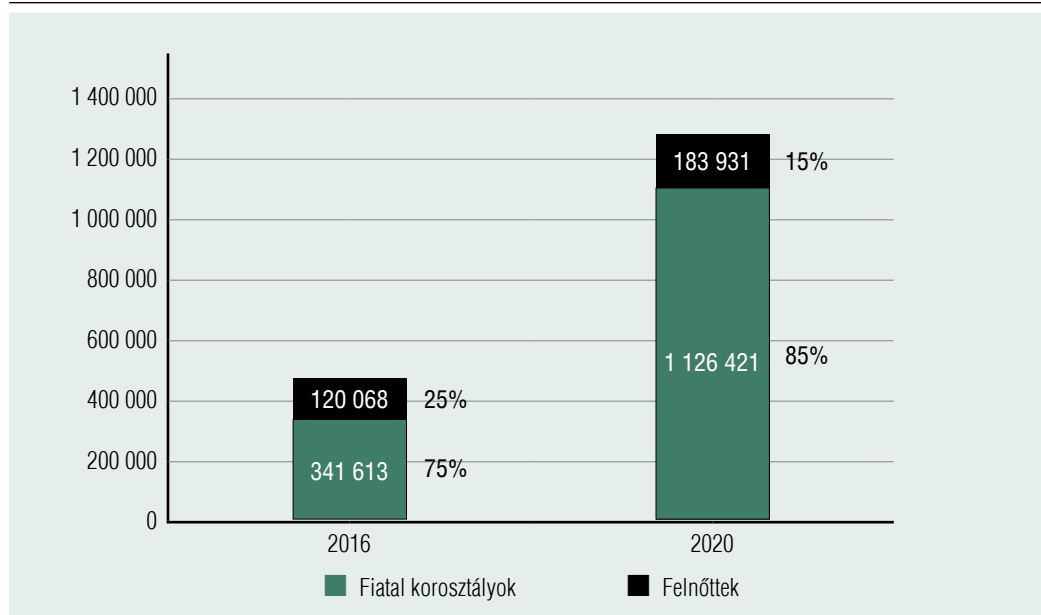
A teljes népességet tekintve a KSH adatai szerint a fiatalok (6–25 évesek) az 5 éven felüli népesség kevesebb mint negyedét, a felnőttek (25 év feletti) a népesség közel 75 százalékát teszik ki. A képzési programjai által elért közt a diákok (6–25 évesek) aránya több mint 4-szeresen haladja meg a népességben belüli arányukat, míg a képzési programok által elért közt a felnőttek aránya mintegy ötöde a népességben belüli arányuknak (9. ábra). Megállapítható tehát, hogy hasonlóan a 2016-os eredményekhez, a fiatalok a népességbeni számárányukhoz képest felül-, a felnőttek jelentősen alulreprezentáltak a képzések résztvevői közt.

Kiket céloznak a felnőtteknek szóló képzések?

A kérdőív azt is megvizsgálta, hogy a képzésekben milyen társadalmi háttérű, élet-helyzetű, foglalkozási csoportba tartozó és

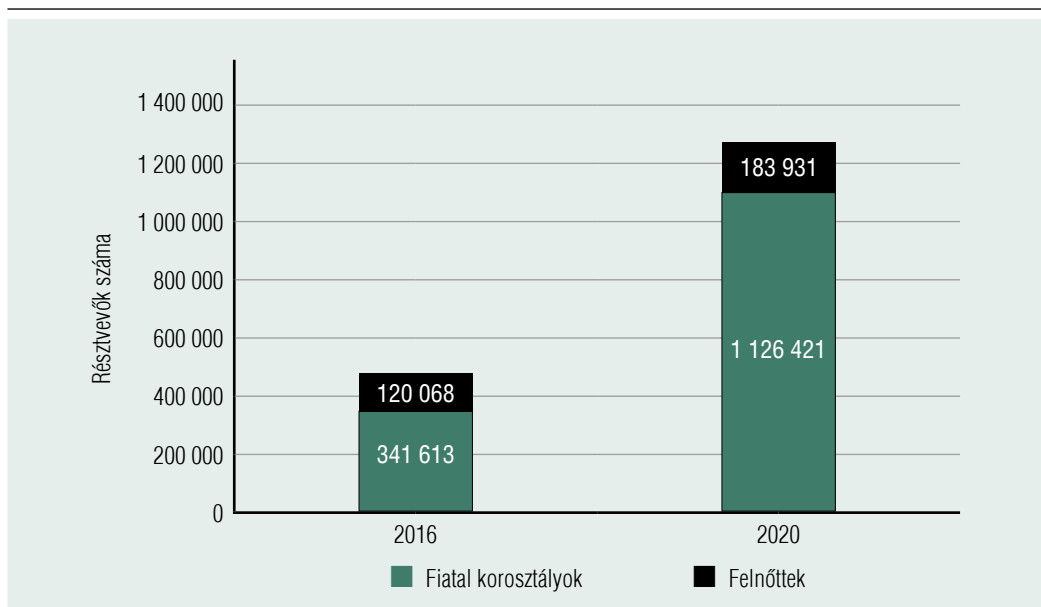
8. ábra

A KÉPZÉSEK ÁLTAL ELÉRT KOROSZTÁLYOK LÉTSZÁMA ÉS ARÁNYAI (2016, 2020)

Forrás: saját szerkesztés

KOROSZTÁLYOK KÉPZÉSEKEN, ILLETVE NÉPESÉGEN BELÜLI ARÁNYA

Forrás: KSH adatok alapján

munkaerőpiaci helyzettel rendelkező felnőttek vesznek részt. Ennek megfelelően megkülönböztettünk munkaadókat, munkanélkülieket, vállalkozókat, nyugdíjasokat, oktatókat és trénereket, valamint háztartásokat. A képzésekben résztvevők egyszerre több csoportba is tarthattak, emellett a válaszadók képzésenként több célcsoportot is megjelölhettek (10. ábra).

A felnőtteknek szóló képzések célcsoportjai között alulreprezentáltak a speciális képzési igényű felnőtt csoportok: vállalkozók, nyugdíjasok, munkanélküliek. Ehhez képest magasabb számban és arányban vesznek részt a jövedelemből, bérből élő társadalmi csoportok. Az oktatók, trénerek célcsoportja 2016-hoz hasonlóan továbbra is jelentős képzési célcsoport.

Mennyire jelennek meg a képzések célcsoportjai között a pénzügyileg sérülékeny felnőttek?

A válaszadók a kérdőívben jelölhették, jellemző-e a képzésen résztvevőkre, hogy a pénzügyileg sérülékeny csoportba tartoznak. A 122

képzési program közül csupán 22 képzés szól kifejezetten a pénzügyileg sérülékeny résztvevőknek is. A válaszadók túlnyomó többsége vagy nem válaszolt erre a kérdésre, vagy válaszában arról nyilatkozott, hogy az általa indított képzések nem szólnak a pénzügyileg sérülékeny célcsoportoknak (11. ábra).

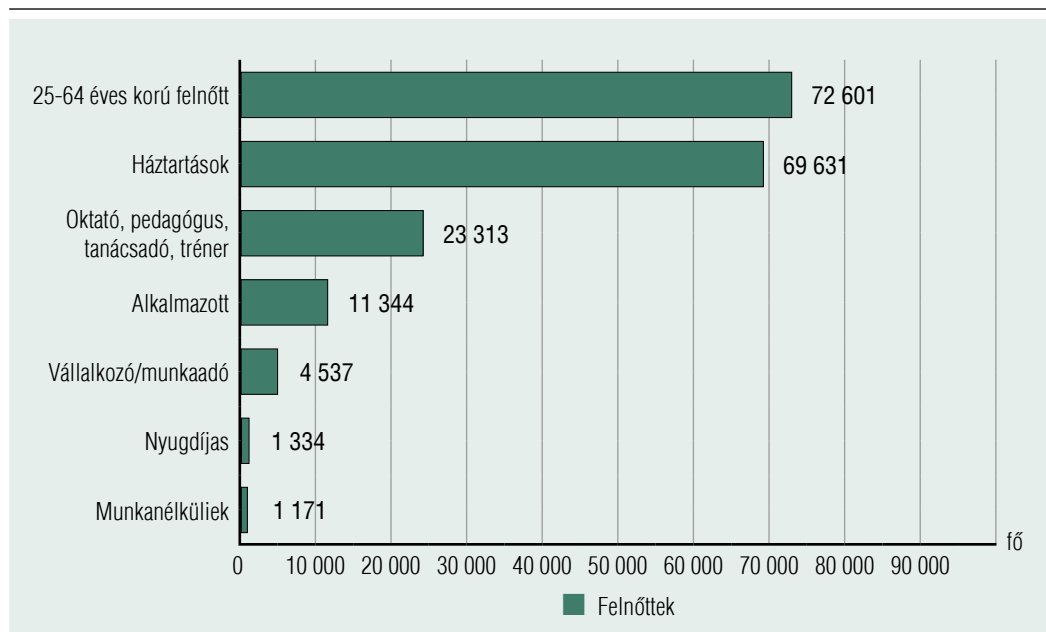
A képzési programok kevesebb, mint hatodában jelennek meg a pénzügyileg sérülékeny felnőtteknek szóló képzések.

Melyek a képzések fő célkitűzései? Mennyire hangsúlyosak az egyes témakörök?

A kutatás vizsgálta, hogy a képzések milyen ismeretek átadásának céljával indulnak, mely témakörökre térnek ki, valamint az egyes témakörök milyen súllyal jelennek meg a képzésekben. A válaszadók a kérdőívben 12 képzési célt jelölhettek meg, egy képzéshez egyidejűleg

10. ábra

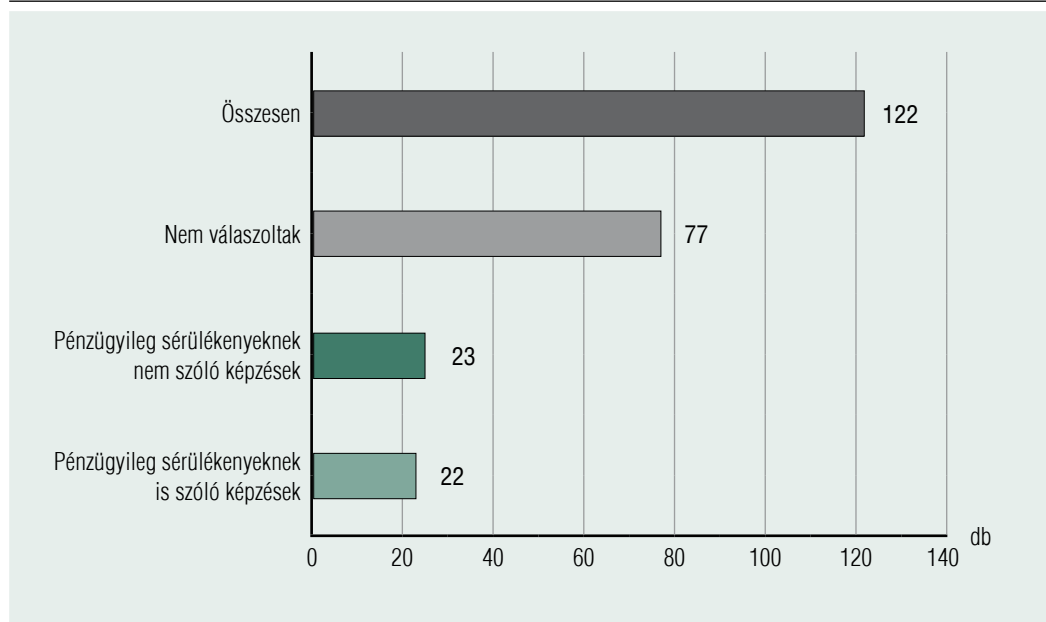
A KÉPZÉSEKEN RÉSZTVEVŐ EGYES CSOPORTOK A FELNŐTTEK KÖRÉBEN (FŐ)

Forrás: saját szerkesztés

11. ábra

A PÉNZÜGYILEG SÉRÜLÉKENYEKNEK SZÓLÓ KÉPZÉSEK SZÁMA (DB)

Forrás: saját szerkesztés

többet is, összesen pedig 13 lehetséges képzési témakört tartalmazott a kérdőív.

Melyek a képzések céljai?

Elsőként azt vizsgáltuk meg, hogy a képzések milyen pedagógiai, ismeretátadási célokat tűz ki, és 2016-hoz képest milyen változást mértünk.

A 2016-os kutatási eredményekhez hasonlóan a képzési programok legjellemzőbb céljainak sorrendje lényegében változatlan. Továbbra is a 'pénzügyi ismeretek átadása', a 'célcsoportok pénzügyi kultúrájának fejlesztése', a 'felelős pénzügyi döntések segítése', a 'pénzügyi kockázatok megismerése', és a 'pénzügyi önismeret fejlesztése' a legjellemzőbb képzési cél. Ugyanakkor ezen legnépszerűbb képzési célok aránya a képzésekben kis mértékben csökkent²⁰ 2016-hoz képest, miközben nőtt azon képzések aránya, amelyek egyik célja a 'pénzügyileg sérülékeny csoportok helyzetének javítása' (12. ábra).

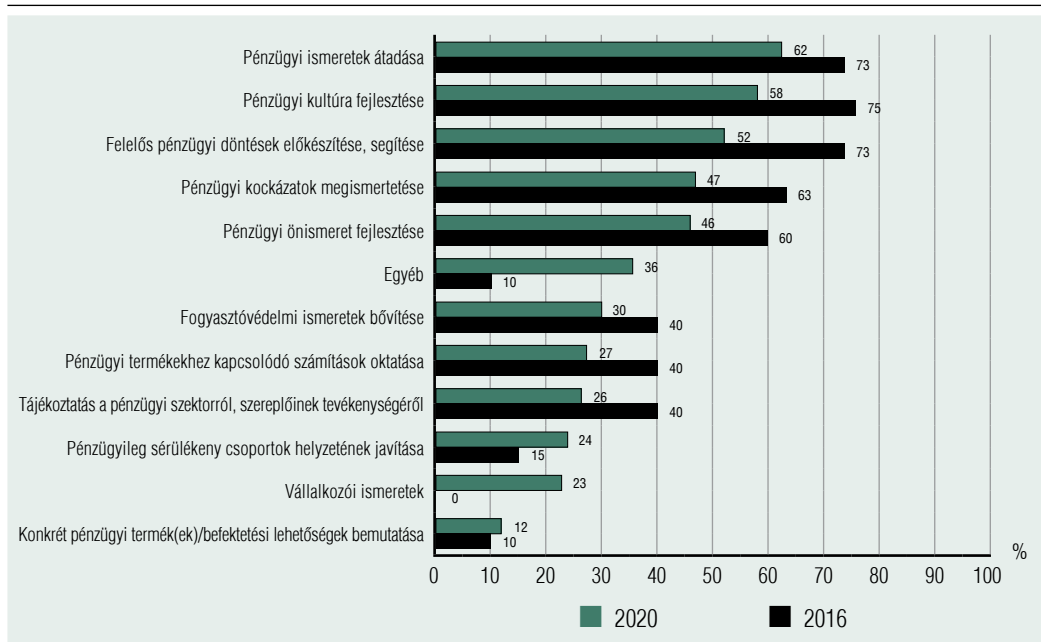
Milyen súllyal jelennek meg az egyes témakörök?

Felmértük a képzési programok által érintett témaköröket és azok képzésben elfoglalt súlyát is. A kérdőív 13 képzési témakört tartalmazott, a válaszadók a témakörök képzésen belüli súlyára vonatkozóan négyféle ('nem jelenik meg', 'érintőlegesen', 'közepesen' és 'jelentős mértékben') választ adhattak. A válaszok értékelése érdekében a válaszokhoz számértékeket rendelünk ('nem jelenik meg' = 0, 'érintőlegesen' = 1, 'közepesen' = 2, és 'jelentős mértékben' = 3). Az ordinális mérési szintű változót átlagokkal mérhető változóvá transzformáltuk, a nem válaszolókat az átlagok számítása esetében kiszűrtük.

2016-hoz képest figyelemre méltó elmozdulás a csőddel kapcsolatos ismeretek háttérbe szorulása, illetve a vállalkozási ismeretek súlyának csökkenése. A pénzügyi sérülékenység esetében releváns ismeretek fontossága ugyanakkor kis mértékben nőtt. A témakörök sú-

12. ábra

A KÉPZÉSI PROGRAMOK CÉLJAI (2016, 2020)

Forrás: saját szerkesztés

lyának erőssrendje is rámutat arra, hogy a jövedelem megtermelésével kapcsolatos ismeretek: befektetési ismeretek, vállalkozási ismeretek, a tőzsdéhez kapcsolódó információk továbbra is kevésbé hangsúlyos elemei a képzéseknek (13. ábra). Statisztikailag megvizsgálásra került, hogy az egyes képzési témakörök súlyainak változása szignifikáns-e. A végrehajtott t-próba alátámasztja, hogy 5 százalékos szignifikanciaszinten a varianciák egyezősége nem feltételezhető,²¹ tehát az egyes témakörök átlagainak változása nem mutat szignifikáns különbséget a vizsgált időszakban.

Továbbá a végrehajtott Wilcoxon-próba²² megerősíti, hogy a képzési témakörök közül valóban háttérbe szorul a csőddel kapcsolatos ismeretek oktatása, míg a pénzügyi sérülékenységgel kapcsolatos ismeretek nagyobb súllyal jelennek meg a képzési programok témakörei között.

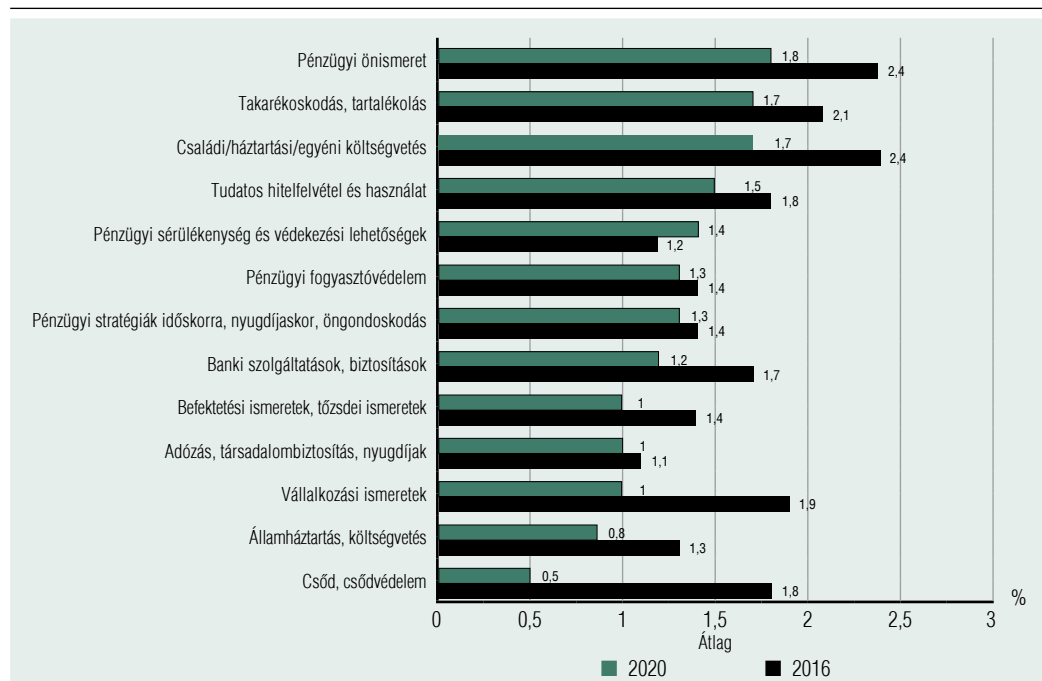
Milyen témaköröket érintenek a pénzügyileg sérülékeny csoportoknak szóló képzések?

Megvizsgáltuk, hogy az egyes témakörök hogyan jelennek meg a pénzügyileg sérülékenyeknek szóló képzések esetében.

A pénzügyileg sérülékeny csoportok inkább tanulnak a jövedelem tudatos felhasználásával kapcsolatos ismereteket, mint az egyéb célcsoportok. A pénzügyi önismeret, a háztartási költségvetési takarékoskodás kiemelkedően fontos témakör a sérülékeny csoportok számára tartott képzéseken. A pénzügyileg sérülékeny csoportok számára nyújtott képzési programok fókuszában a jövedelem tudatos felhasználásával kapcsolatos pénzügyi ismeretek, valamint a pénzügyi önismeret témaköre áll, a jövedelem megtermelésével kapcsolatos ismeretek kisebb súllyal jelenik meg (14. ábra). Az összefüggés a Pearson-féle khí-négyzet-teszt alapján 5 százalékos szinten szignifikáns.²³

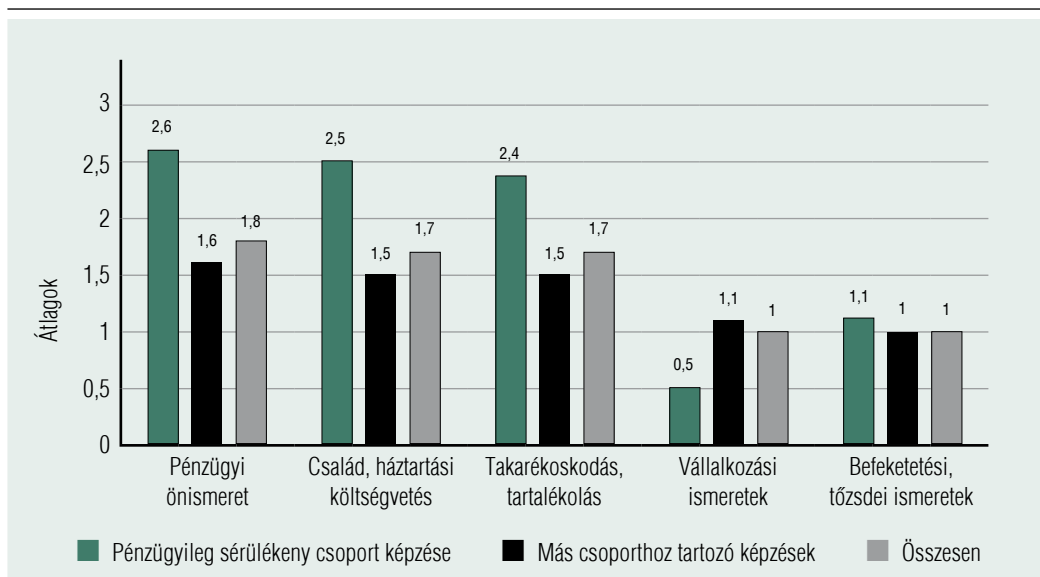
13. ábra

AZ EGYES TÉMAKÖRÖK ÁTLAGOS SÚLYSZÁMAI (2016, 2020)

Forrás: saját szerkesztés

KÉPZÉSI TÉMAKÖRÖK ÁTLAGOS SÚLYSZÁMAI A PÉNZÜGYILEG SÉRÜLÉKENYEKNEK ÉS A MÁS CSOPORTOKNAK SZÓLÓ KÉPZÉSEKBE

Forrás: saját szerkesztés

Mely képzési csoportoknál jelennek meg a jövedelem megszerzésével kapcsolatos ismeretek?

Megvizsgáltuk azt is, hogy jövedelem megtermeléséhez kapcsolódó témakörök (vállalkozási ismeretek, tőzsdei, befektetési ismeretek) mely célcsoportoknak szóló képzésekben jelennek meg inkább. A kutatás eredményei alapján megállapítható, hogy a vállalkozóknak nagyobb súllyal oktatnak a jövedelem megtermelésével kapcsolatos tudnivalókat és befektetési ismereteket, míg a nem vállalkozók esetében kevésbé hangsúlyosak ezek a témakörök (15. ábra), az összefüggés az elvégzett varianciaanalízis alapján szignifikáns.²⁴

Milyen mértékben jelenik meg a nyugdíjas évekre vonatkozó stratégia témája?

Megvizsgáltuk, hogy a nyugdíjas évekre vonatkozó tartalékolás és pénzügyi stratégia témája milyen mértékben jelenik meg a képzésekben, valamint hány résztvevőt értek el azok a képzések, amelyek érintették ezt a témakört.

A képzések mintegy harmadában a pénzügyi stratégiák időskorra, nyugdíjaskorra, öngondoskodás témakör nem jelenik meg,²⁵ míg 40 százalékában közepesen vagy jelentős mértékben megjelenik az előbb említett témakör. Az időskorra vonatkozó pénzügyi stratégiákra vonatkozó tematikák a képzésben résztvevők 74 százalékát, mintegy 900 ezer főt érték el (16. ábra). Korrelációanalízissel vizsgálva pozitív irányú erős kapcsolat van a pénzügyi stratégiák nyugdíjaskorra, öngondoskodás témájának megjelenése a képzési programokban és az eléérések számának alakulása között.²⁶

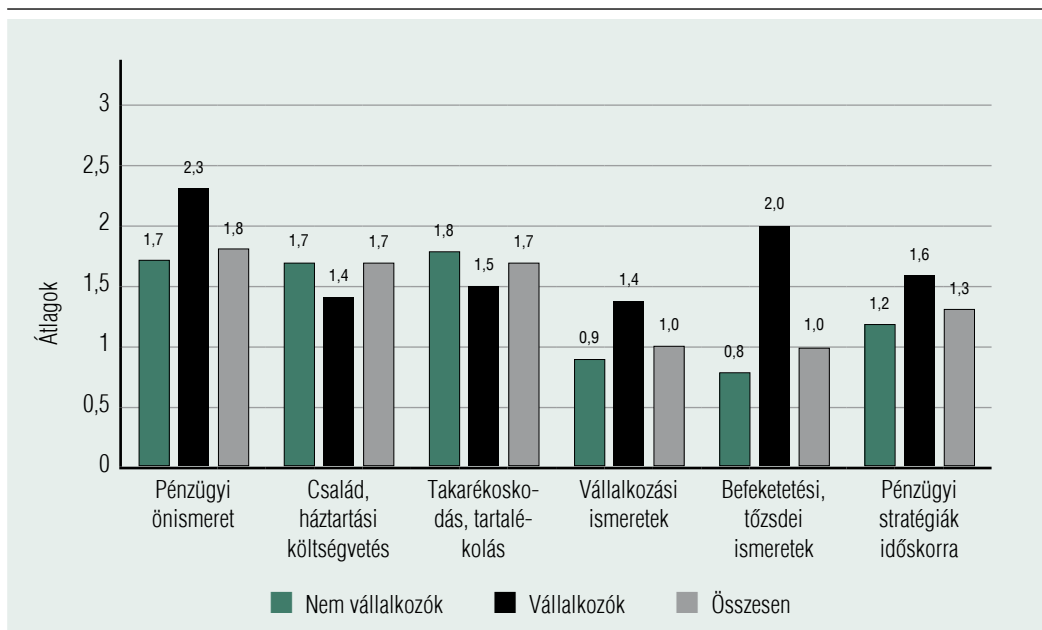
Milyen időtartamúak a képzések?

Hogyan változott a képzések időtartama?

A kutatás felmérte, hogy a képzések átlagosan milyen időtartamban valósultak meg. A kutatás eredményei azt mutatják, hogy 2016-hoz képest nőtt a hosszú 2-5 napos és

15. ábra

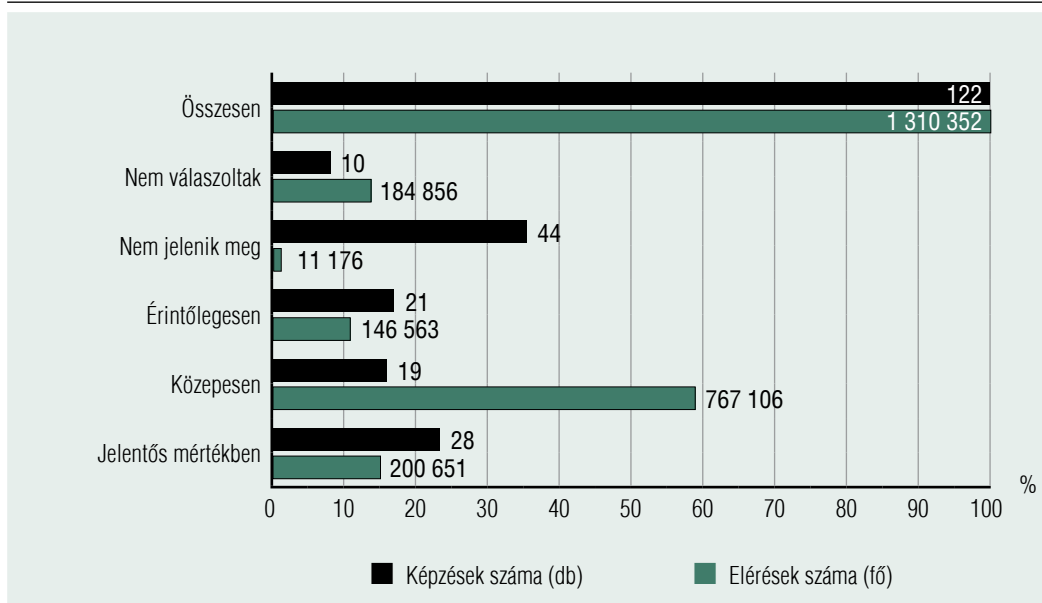
KÉPZÉSI TÉMAKÖRÖK SÚLYA A VÁLLALKOZÓK ÉS A TÖBBI RÉSZTVEVŐ CSOPORTJAIBAN

Forrás: saját szerkesztés

16. ábra

PÉNZÜGYI STRATÉGIÁK NYUGDÍJASKORRA, ÖNGONDOSKODÁS TÉMÁJÁNAK MEGJELENÉSE A KÉPZÉSI PROGRAMOKBAN

Forrás: saját szerkesztés

a több mint 5 napos időtartamú képzés aránya. A 2016-ot megelőző képzésekhez képest egyértelműen jellemzőbbek a hosszabb képzések (17. ábra). A Fisher-féle egzakt próba szignifikáns összefüggést mutat 5 százalékos szignifikanciaszinten.²⁷

Mekkora létszámot érnek el a különböző hosszúságú képzések?

Megvizsgáltuk, hogy mekkora létszámot érnek el a különböző hosszúságú képzési programok.

Az összes képzésben résztvevő csaknem hatvan százaléka 3-4 óra hosszú képzéseken vett részt (18. ábra). A 2-5 napos, és a több mint 5 napos képzésekkel a résztvevők 35 százalékát érik el, annak ellenére, hogy ezekben a kategóriákban az elindított képzések száma több mint 60 százalék. Statisztikailag vizsgálva a képzések időtartama 37,37 százalékban befolyásolja a képzésen résztvevők számának alakulását, közepes erősségű kapcsolat²⁸ van tehát a

képzések időtartama és a résztvevők száma között.

Milyen időtartamúak a közoktatáson kívüli képzések?

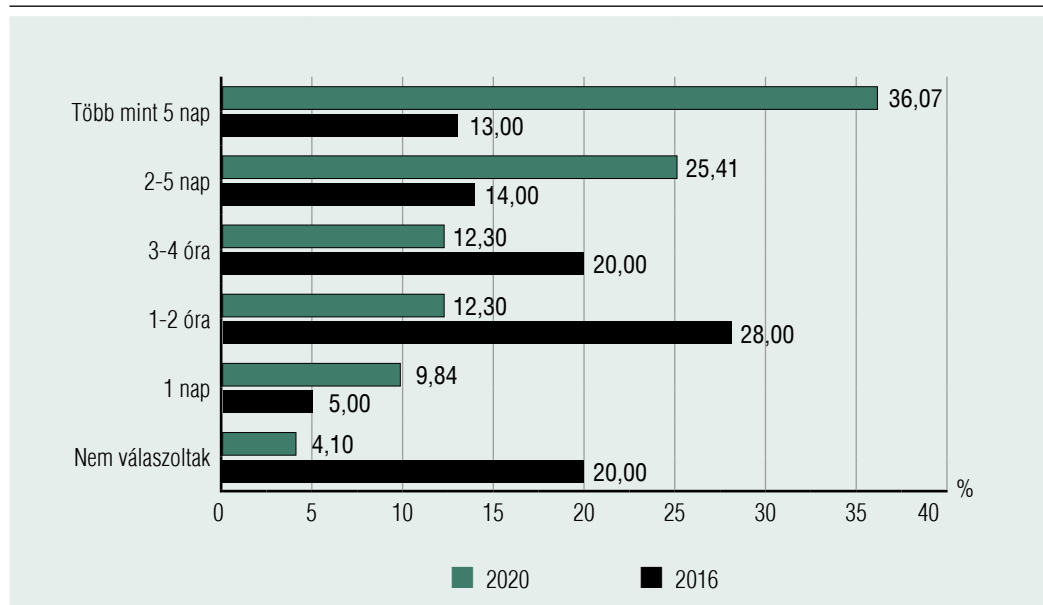
Megvizsgáltuk, hogy a közoktatásban tanulóknak is szóló képzések és a kizárólag más célcsoportnak szóló képzések időtartama között kimutatható-e összefüggés. A közoktatásban tanulóknak szóló képzések rövidebbek, gyakrabban 1-4 óra időtartamúak, mint a közoktatáson kívüli csoportok képzései (19. ábra). A Pearson-féle khí-négyzet-próba²⁹ és a Fisher-féle egzakt teszt³⁰ is 5 százalékos szignifikanciaszinten összefüggést mutat. Ez az összefüggés 2016 előtt is fennállt.

Van-e összefüggés a témakörök száma és a képzések hossza között?

A 2016-os kutatás eredményei azt mutatták, hogy a rövidebb időtartamú képzések átlagosan több témakört dolgoznak fel. Ennek nyo-

17.ábra

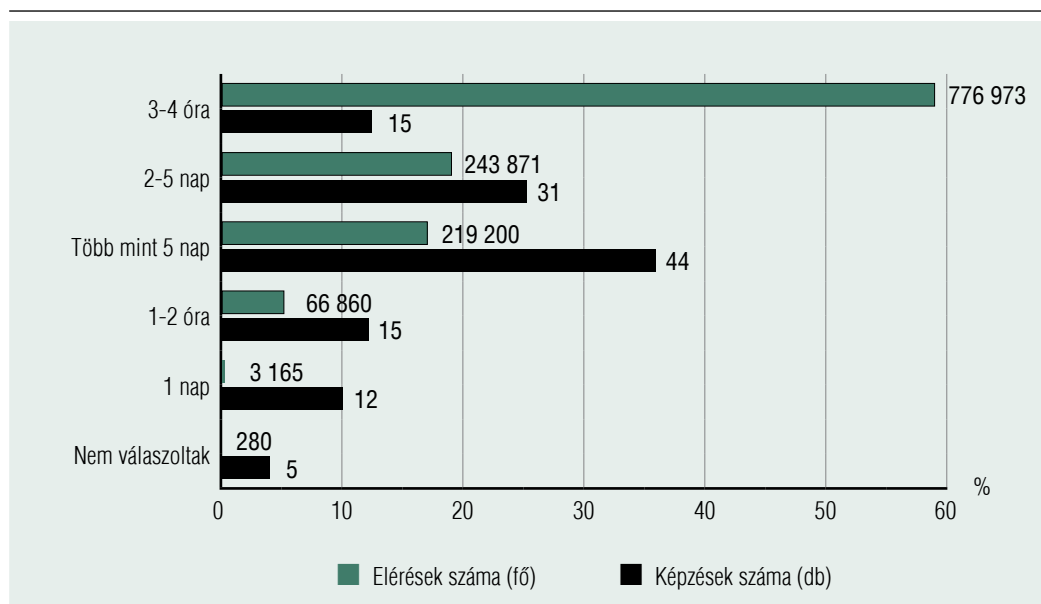
A KÉPZÉSI PROGRAMOK IDŐTARTAMÁNAK MEGOSZLÁSA 2016-BAN ÉS 2020-BAN

Forrás: saját szerkesztés

18. ábra

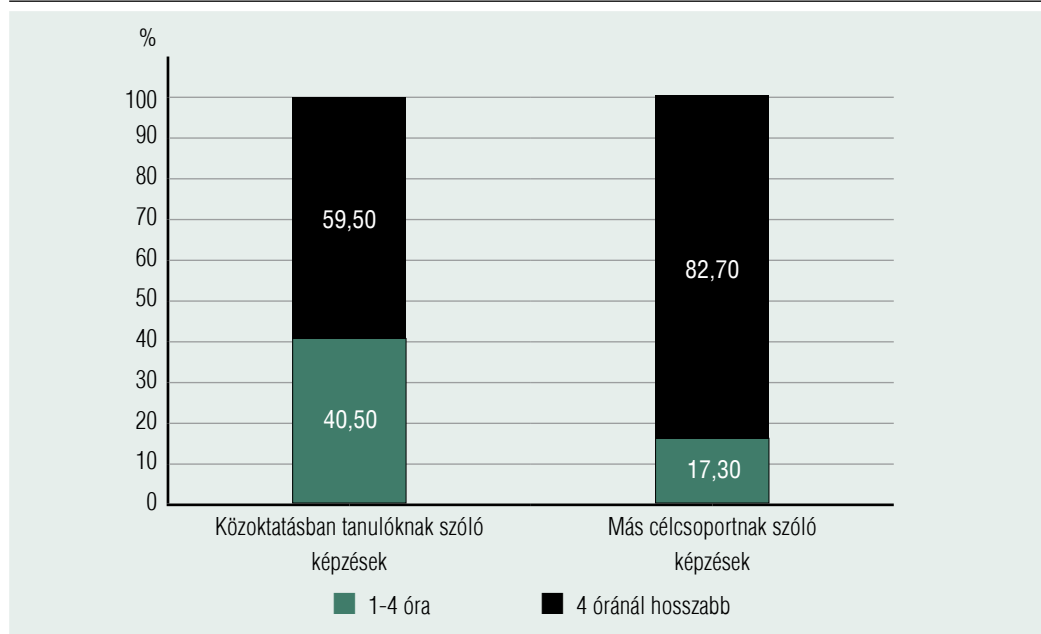
MEKKORA LÉTSZÁMOT ÉRTEK EL A KÜLÖNBŐZŐ HOSSZÚSÁGÚ KÉPZÉSI PROGRAMOK 2020-BAN?

Forrás: saját szerkesztés

19. ábra

KÉPZÉSEK IDŐTARTAMÁNAK ARÁNYA EGYES CÉLCSOPORTOK ESETÉBEN

Forrás: saját szerkesztés

mán ismét megvizsgáltuk, hogy van-e összefüggés a képzések időtartama és aközött, hogy hány témakört érintenek az egyes képzések.

A kutatási eredmények ismételten rávilágítottak arra az ellentmondásra, hogy a rövidebb időtartamú képzések átlagosan csaknem háromszor annyi témát dolgoznak fel, mint a hosszabbak. Ugyanakkor a feldolgozott témakörök száma mind a hosszabb, mind a rövidebb képzések esetén csökkent. Statisztikailag vizsgálva megállapítható, hogy közepes erősségű kapcsolat van a képzési idő és az oktatott témakörök számai alakulása között,³¹ vagyis minél rövidebb a képzés, annál több témát dolgoz fel. (20. ábra)

Mi jellemzi a képzést végző szervezeteket?

A legfontosabb kutatási kérdéseket a képzéseket folytató szervezettípusok dimenziójában is

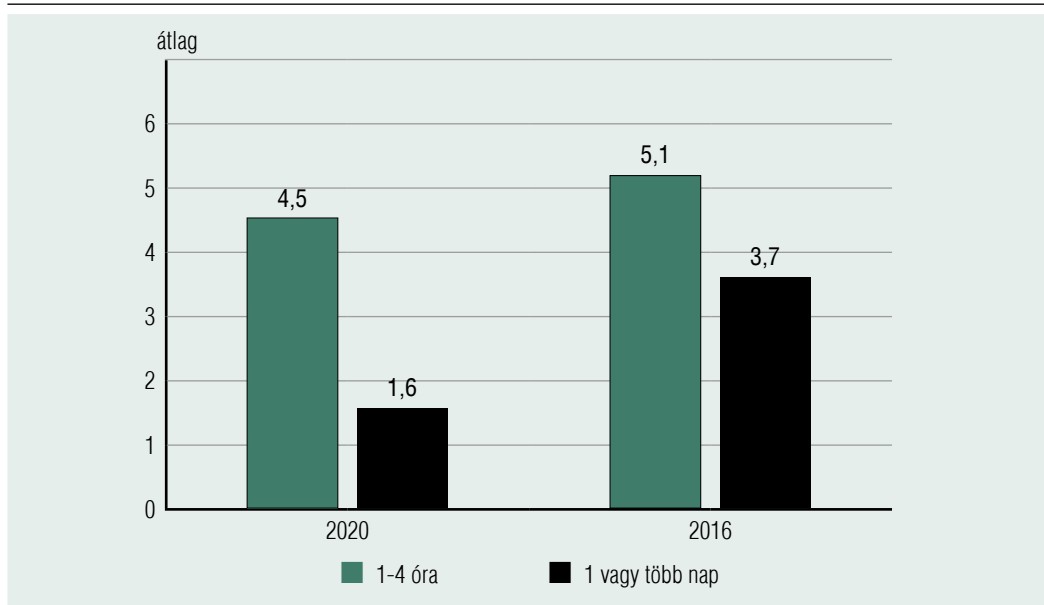
megvizsgáltuk. Arra kerestük a választ, hogy mi jellemzi a pénzügyi szervezetek, nonprofit szervezetek, egyéb vállalkozások és a legnagyobb eléréssel rendelkező szervezetek képzéseinek célcsoportjait, finanszírozását és tartalmát (lásd 1. táblázat).

A szervezettípusok szerinti áttekintés azt mutatja, hogy jelentős eltérés van mind az elértek száma, mind a képzések tartalma tekintetében, így a négyféle szervezettípus megkülönböztetése és külön-külön vizsgálata indokolt.

A NAGY ELÉRÉSSEL RENDELKEZŐ SZERVEZETEK érik el a képzésben résztvevő közoktatásban tanulók döntő hányadát több mint egymillió diákot. Képzéseik fókusz a pénzügyi önismeret, a takarékoskodás és a hitelfelvétellel kapcsolatos ismeretek. Képzéseik időtartama rövid, jellemzően 3-4 óra. Többnyire alapítványi formában működnek, de állami szervezethez, pénzügyi intézethez, vagy pénzügyi szövetséghez kapcsolódnak. Jellemző rájuk, hogy saját

20. ábra

AZ 1-4 ÓRÁS ÉS AZ ANNÁL HOSSZABB IDŐTARTAMÚ KÉPZÉSEK ÁLTAL ÉRINTETT TÉMAKÖRÖK SZÁMÁNAK ÁTLAGA 2016-BAN ÉS 2020-BAN

Forrás: saját szerkesztés

A KÉPZÉSBEN RÉSZT VEVŐ SZERVEZETEK KÉPZÉSEINEK JELLEMZŐI, CÉLCSOPORTJAI, FINANSZÍROZÁSA, TARTALMA

	Elérés (fő) Diákok részaránya (%)	Legjellemzőbb finanszírozási forrás	Képzések 3 legjellemzőbb célja	3 legnagyobb súllyal szereplő témakör	Képzések időtartama
Nagy eléréssel rendelkezők	1 261 204 88%	Saját forrás (73,9%) Közpénz (26,1%)	Pénzügyi ismeret Pénzügyi kultúra Pénzügyi döntések	1. Pénzügyi önismeret, magatartás 2. Takarékoskodás 3. Hitelfelvétel	3-4 óra
Pénzintézetek	5 363 54%	Saját forrás (87,5%) Közpénzt nem használnak	Pénzügyi kockázatok Pénzügyi ismeretek Pénzügyi kultúra	1. Banki szolgáltatások, biztosítások 2. Pénzügyi önismeret 3. Hitelfelvétel	3-4 óra
Nonprofit szervezetek	32 721 22%	Közpénz (62,8%)	Pénzügyi ismeretek Egyéb Pénzügyi döntések	1. Pénzügyi önismeret 2. Háztartási/egyéni költségvetés 3. Takarékoskodás	2-5 nap
Egyéb vállalkozások	11 064 42%	Résztvevői befizetés (76,9%) Nem használnak közpénzt	Pénzügyi ismeretek Pénzügyi döntések Pénzügyi kockázatok	1. Pénzügyi önismeret 2. Takarékoskodás 3. Pénzügyi sérülékenység és védekezés	Több mint 5 nap

Forrás: saját szerkesztés

forrást és közpénzt egyaránt használnak. Működésük szorosan kapcsolódik a hazai iskola-rendszerhez.

A **PÉNZINTÉZETEK KÉPZÉSEI** elhanyagolható számú résztvevőt érnek el, a résztvevők közel csaknem fele felnőtt. Jelentős hangsúlyt kapnak képzéseiken a banki szolgáltatások. Képzéseik meglehetősen rövidek. Működésüket saját forrásból finanszírozzák.

A **NONPROFIT SZERVEZETEK KÉPZÉSEI** leggyakrabban közpénzből valósulnak meg. Az ő képzéseiken legmagasabb a felnőttek aránya. A képzések időtartama 2-5 nap. Fő profiljuk a pénzügyi tudatosság fejlesztéséhez kapcsolódik.

AZ **EGYÉB VÁLLALKOZÁSOK** képzései többségében felnőtteknek szólnak, és itt jelenik meg hangsúlyosan a résztvevői befizetés. A képzé-

sek kimondottan hosszúak, jellemzően több mint öt naposak. Ezek a képzések, ahol megjelenik a pénzügyi sérülékenység és védekezés témaköre. Tekintettel azonban arra, hogy a képzéseket többnyire maguk a résztvevők finanszírozzák, a leginkább rászoruló rétegekhez ezek a képzések nehezen jutnak el.

KÖVETKEZTETÉSEK

A 2016-os felmérés információforrásként szolgált a pénzügyi kultúra fejlesztésére vonatkozó nemzeti stratégia kialakítása, valamint az operatív tervek megalkotása során. Részben a kutatás eredményei nyomán számos állami kezdeményezés indult meg, illetve valósult meg.

Emellett több nem állami pénzügyikultúra-fejlesztést végző szervezet jelezte, hogy a kutatás eredményei és javaslatai alapján átalakította a képzéseit.

A Nemzeti alaptanterv az iskolák számára mind a fejlesztendő kulcskompetenciák között, mind pedig a fejlesztési területek, nevelési célok között megjelölte a gazdasági és pénzügyi nevelést. A szakgimnáziumokon kívül azonban kötelező tantárgyként nem oktatnak pénzügyi ismereteket a közoktatás intézményeiben. Nagy előrelépést jelentett továbbá, hogy a kormány 2017-ben elfogadta a lakosság pénzügyi tudatosságát fejlesztő stratégiát, illetve még ebben az évben megjelent az első akkreditált pénzügyikultúra-tankönyv gimnazisták, majd 7–8. évfolyamos diákok számára, amit számos újabb tankönyv, munkafüzet, elektronikus segédlet követett.

A kutatás eredményei azt mutatják, hogy a képzések volumene, a képzési programok, és az azon résztvevők száma jelentősen nőtt 2016-hoz képest. Jelentős pozitív változás, hogy háromszor annyi honfitársunk részesült pénzügyikultúra-fejlesztő képzésben az elmúlt négy évben, mint azt megelőzően. Ugyanakkor az iskoláskorú tanulók jelentős felülreprezentált-sága nem változott.

Előrelépést jelent továbbá, hogy a képzések átlagos időtartama hosszabb lett, megjelentek a főleg felnőtteknek szóló, többnapos képzések. A tudásátadás fókuszában továbbra is az egyéni takarékoskodás és pénzügyi tudatosság, a pénzügyi önismeret, attitűd és viselkedés fejlesztése állt, ami indokolt, hiszen a tantárgyak keretében pénzügyi tudatosságot kevésbé, inkább pénzügyi ismereteket és kalkulációs feladatokat lehetséges oktatni. A nyugdíjaskori tartalékolási stratégiák oktatásának elterjedtsége azt mutatja, hogy a képzéseket folytató szervezetek felismerték: ez a demográfiai folyamatok miatt elengedhetetlen. A befektetési és vállalkozási ismeretek oktatása azonban továbbra sem prioritás.

A képzés célcsoportjai között megjelentek a pénzügyileg sérülékeny csoportok. A felnőtteknek szóló képzések java része azonban nem veszi figyelembe a célcsoportok jövedelmi helyzetét, társadalmi háttérét, így a munkanélküliek, nyugdíjasok és vállalkozók alacsony számban jutnak számukra kidolgozott speciális, a pénzügyi kultúrát fejlesztő edukációhoz.

A képzést végző szervezetek közül az úgynevezett nagy eléréssel rendelkezők képezik a résztvevők túlnyomó többségét, ezen belül a közoktatásban tanulók döntő hányadát, több mint egymillió diákot. Képzéseik rövidek, 3-4 órásk. A pénzintézetek képzései rövidek és elhanyagolható számú résztvevőt érnek el, képzéseikben hangsúlyosan jelennek meg a banki szolgáltatások. A nonprofit szervezetek képzései többnyire felnőtteknek szólnak, 2-5 nap hosszúak, illetve gyakrabban közpénzből valósulnak meg. Fő profiljuk a pénzügyi tudatosság fejlesztése. Az egyéb vállalkozások képzéseinél jelenik meg hangsúlyosan a résztvevői befizetés. A képzéseik hosszúak. Náluk megjelenik a pénzügyi sérülékenység és védekezés témaköre. Képzéseket azonban jórészt maguk a résztvevők finanszírozzák, a leginkább rászoruló rétegekhez ezek a képzések nemigen jutnak el.

Összefoglalóan elmondható, hogy 2016 és 2020 között egyre fokozódó figyelem irányult a pénzügyi kultúra fejlesztésére, miközben a képzések túlnyomó többsége továbbra is a legkönnyebben elérhető iskolás korosztályt érinti. Üdvözlendő, hogy az időskori gondoskodás a pénzügyi ismeretekben is előtérbe került. Fontos nemzetgazdasági érdek – és az ezzel foglalkozó intézményeknek is érdeke – a társadalmat a nyugdíjas évekre felkészíteni.

Indokolt lenne a képzési programokban nagyobb figyelmet szentelni a felnőttek – ezen belül is a pénzügyileg sérülékeny csoportok – pénzügyi tudatosságának fejlesztésére, különösen a közpénzből is finanszírozott képzések

esetén. Miközben fontos a pénzügyi attitűdök, a takarékoskodás és a pénz beosztását megtanítani, a képzések fejlesztése során szükséges törekedni arra, hogy ne csupán a pénz tudatos elköltésével, hanem a pénz megszerzésével kapcsolatos ismeretek is bővüljenek.

Az állampénzügyek megértéséhez szükséges ismeretek ma már éppúgy hozzátartoznak a nevelési feladatokhoz, mint a magánpénzügyi tudatosság. Különösen az iskolarendszerű nevelésnél, ahol a jövő nemzedéket készítjük fel majd választópolgárrá válásra.

JEGYZETEK

- ¹ 1919/2017. (XII. 8.) Kormányhatározat a lakosság pénzügyi tudatosságát fejlesztő stratégia elfogadásáról
- ² A fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény 41. § alapján.
- ³ A Magyar Nemzeti Bankról szóló 2013. évi CXXXIX. törvény 44. § (3) bekezdése, valamint 170. § (3) bekezdés *c*) pontja tartalmazza az előírást.
- ⁴ A Tájékoztató az Állami Számvevőszék 2013. évi szakmai tevékenységéről és beszámoló az intézmény működéséről című beszámoló elfogadásáról szóló 41/2014. (XI. 13.) OGY-határozat alapján.
- ⁵ A Nemzetgazdasági Minisztérium Szervezeti és Működési Szabályzatáról szóló 1/2015. (I. 21.) NGM-utasítás – 2017. január 12-től hatályos – 23. § (1) bekezdés *s*) pontja tartalmazza a feladatot.
- ⁶ A Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2010. (VI. 4.) kormányrendelet.
- ⁷ A lakosság pénzügyi tudatosságát fejlesztő stratégia elfogadásáról szóló 1919/2017. (XII. 8.) kormányhatározat 2. pontja tartalmazza a felhívást.
- ⁸ A kormányrendelet módosítására 2020 előtt négy alkalommal került sor, utoljára 2018. január 1-jei hatállyal.
- ⁹ A Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) kormányrendelet módosításáról szóló 5/2020 (I. 31.) kormányrendelet.
- ¹⁰ <https://penziranytu.hu/ingyenes-tankonyvvel-segiti-penzugyi-nevelest-az-iskolakban-penziranytu-alapitvany-0>
- ¹¹ Pénzügyi Kultúra Fejlesztési Programok Felmérése. Kutatási jelentés 2016. https://www.asz.hu/storage/files/files/Publikaciok/Elemzesek_tanulmanyok/2016/penzugyi_kult_fejl_programok.pdf?download=true .
- ¹² Australian Securities and Investments Commission (2013): National Financial Literacy Stocktake Survey 2013, http://www.financialliteracy.gov.au/media/528627/report-375_nfls-stocktake-survey-2013.pdf
- ¹³ A hazai pénzügyikultúra-fejlesztés egyik legnagyobb szereplője, az OTP Fáy Alapítvány a kérdőívet nem küldte vissza. Mivel a szervezet tevékenységére vonatkozó adatok nélkül felmérésünk hiányos lett volna, adatainkat kiegészítettük az OTP Fáy Alapítvány képzési programjaira vonatkozó, publikusan elérhető információk alapján.
- ¹⁴ Az ábra nem tartalmazza azokat a szervezeteket, amelyek indítottak képzéseket, csak nem vettek részt rajtuk. 1 db pénzügytételnél, 1 db egyéb vállalat

- kozásnál és 3 db nonprofit szervezetnél szerveztek képzést, de nem vett részt rajtuk senki sem.
- ¹⁵ A nagy létszámot elérő program a Pénz7 nevű esemény volt, amelyet a Bankszövetség intézményi és szakmai partnereivel együttműködésben valósított meg.
- ¹⁶ Az elemzés során egyes válaszadók az egyéb források kategóriában szerepeltették: a Magyar Nemzeti Bank pályázati támogatásait.
- ¹⁷ Pearson-féle khí-négyzet-teszt p -értéke 0, illetve a Fisher-féle egzakt teszt p -értéke 0,00000018 volt.
- ¹⁸ Ebben az esetben összesen 114 képzéssel számoltunk, amelyből 39-nek voltak célcsoportjai a tanulók. (8 esetben nem áll rendelkezésünkre adat, hiányzó adatként kezelve nem kerülnek a statisztikába.)
- ¹⁹ <https://www.ksh.hu/interaktiv/korfak/terulet.html>
- ²⁰ A 2016-os kutatás kérdőívében a 'vállalkozói ismeretek átadása' képzési cél nem szerepelt.
- ²¹ Kétmintás t -próba teszt p -értéke=0,0016
- ²² A Wilcoxon-próba a mérések különbségeit rangsorba állítja. A rangsorolás közben az előjelüktől átmenetileg eltekint. A különbségek helyébe azoknak a rangsorát, vagyis rangszámát írja, majd a rangszámokat ellátja az eredeti különbségek előjelével. Tehát a Wilcoxon-próba nemcsak az előjeleket, hanem a különbségek közötti nagyságrendeket is figyelembe veszi.
- ²³ Pearson-féle khí-négyzet-próbafüggvény értéke 73,72
- ²⁴ Varianciaanalízis p -értéke 0,098606; F -értéke 2,4078; F kritikus értéke 3,1058
- ²⁵ További 8 százalék a hiányzó adat (nem válaszoltak a kérdésre).
- ²⁶ Pearson-féle korrelációs együttható $r=0.7596$
- ²⁷ Fischer-féle egzakt próba p -értéke 0,0020
- ²⁸ Szóráshányados értéke 0,6113
- ²⁹ Pearson-féle khí-négyzet p -értéke 0,006
- ³⁰ Fisher-féle egzakt teszt p -értéke 0,008
- ³¹ Szóráshányados értéke 0,5099

IRODALOM

- AMAGIR, A., GROOT, W., MAASSEN VAN DEN BRINK, H., WILSCHUT, A. (2018). A review of financial-literacy education programs for children and adolescents. *Citizenship, Social and Economics Education*, 17(1), pp. 56–80, <https://doi.org/10.1177%2F2047173417719555>
- BÉRES D., HUZDIK K. (2012). A pénzügyi kultúra megjelenése makrogazdasági szinten. *Pénzügyi Szemle*, 2012/3, 322–336. oldal, https://www.asz.hu/storage/files/files/penzugyiszemle/2012/322_336_beres_huzdik.pdf?download=true (letöltve: 2020. 05. 07.)
- BÉRES D., HUZDIK K., KOVÁCS P., SÁPI Á., NÉMETH E. (2013). Felmérés a felsőoktatásban tanuló fiatalok pénzügyi kultúrájáról. *Kutatási jelentés*, <http://www.asz.hu/tanulmanyok/2013/kutatasi->

jelentés-felmerés-a-felsőoktatásban-tanuló-fiatalok-penzugyi-kulturajarol/t353.pdf

BERNHEIM, B., GARRETT, D., MAKI, D. (2001). Education and saving: The long-term effects of high school financial curriculum mandates. *Journal of Public Economics*, 80(3), pp. 435–465

BERNHEIM, B., GARRETT, D. (2003). The effects of financial education in the workplace: evidence from a survey of households. *Journal of Public Economics*, vol. 87, issue 7–8, pp. 1487–1519

CARLSON, E. (2020). An Analysis of the Relationships Between State Mandates for Financial Education and Young Adults' Financial Literacy and Financial Capability. *Stars*, Universal of Central Florida

CZEGLÉDI Cs., MAROSNÉ, K. Zs., KOLLÁR P. (2016). A vállalkozói ismeretek oktatásának helyzete a magyar felsőoktatásban. *Polgári Szemle*, 12, 1–3. oldal

HILGERT, M., HOGARTH, J., BEVERLY, S. (2003). Household financial management: The connection between knowledge and behavior. *Federal Reserve Bulletin*, 89(7), pp. 309–322

JAKOVÁC K. (2016). A pénzügyi kultúra fejlesztés nemzeti stratégiai: tapasztalatok és tanulságok. *Pénzügyi Szemle*, <https://www.penzugyiszemle.hu/tanulmanyok-eloadasok/a-penzugyi-kultura-fejlesztés-nemzeti-strategiai-tapasztalatok-es-tanulsagok> (letöltve: 2020. 06. 03.)

KOVÁCS P., SÁPI Á., ÁRVAI D. (2016). Econventio-teszt 2016 – Középszintű pénzügyi kultúrája. <http://www.econventio.hu/#hirek/2016-12-14/econventio-teszt-2016-os-kutatasi-eredmenyei> (letöltve: 2020. 08. 25.)

LUKSANDER A., BÉRES D., HUZDIK K., NÉMETH E. (2014). A felsőoktatásban tanuló fiatalok pénz-

ügyi kultúráját befolyásoló tényezők vizsgálata. *Pénzügyi Szemle*, 2014/2. 237–258. oldal, https://www.penzugyiszemle.hu/documents/luksandera-2014-2pdf_20170821231212_74.pdf

LUSARDI, A., MITCHELL, O. (2006). Financial Literacy and Retirement Preparedness: Evidence and Implications for Financial Education. *Business Economics* 2007/1, https://www.dartmouth.edu/~alusardi/Papers/Financial_Literacy.pdf

LUSARDI, A., MITCHELL, O. (2014). The economic importance of financial literacy: Theory and evidence. *Journal of Economic Literature*, 52(1), pp. 5–44

NÉMETH E. (2017). Pénzügyi kultúra-képzések: felmérés és diagnózis. Új Pedagógiai Szemle, 2017/7–8., <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/penzugyi-kulturat-fejlesztok-kepzések-felmerés-es-diagnózis#main-content> (letöltve: 2020. 06. 03.)

ORSZÁG G.-NÉ, KOSZTOPULOSZ A., KOVÁCS P. (2015). Dél-alföldi kis- és középvállalkozások pénzügyi kultúrája. *Gazdaság és Pénzügy*, 2015/2, <http://bankszovetseg.hu/Public/gep/2015/168-185%20Orszaguj.pdf> (letöltve: 2020. 06.26)

POHL, G., HANTOS, J., NÉMETH, M., KOHÁRI, Zs., POPPE, A. (2020) Mixed Detailed and Compact Multi-Domain Modeling to Describe CoB LEDs. *Energies*, 13(16) p. 4051, <https://doi.org/10.3390/en13164051>

STANGO, V., ZINMAN, J. (2007). Fuzzy math and red ink: When the opportunity cost of consumption is not what it seems. Working Paper, Dartmouth College

STEFKOVICS Á. (2018). Még mindig „sok van a párna alatt” – A pénzügyi tudatosság mintázatai Magyarországon. *Biztosítás és Kockázat*, V. évf. 4. szám, <https://mabisz.hu/wp-content/uploads/2018/08/>

- biztositas-es-kockazat-5-efv-4-szam-6-cikk.pdf (letöltve: 2020. 06. 03.)
- VAN ROOIJ, M., LUSARDI, A., ALESSIE, R. (2011). Financial literacy and stock market participation. *Journal of Financial Economics*, 101(2), pp. 449–472
- Econventio Kerekasztal Közhasznú Egyesület (2019). Econventio-teszt 2019 – Középiskolások eredménye. <http://www.econventio.hu/#hirek/2020-03-01/2019-es-kutatasi-eredmenyek> (letöltve: 2020. 08. 25.)
- MNB (2020a). A nemzetgazdaság negyedéves pénzügyi számlái – Pénzügyi eszközök és kötelezettségek állománya, Mrd Ft – Konszolidált állományok, időszak végén. <https://www.mnb.hu/letoltes/pszisalko-hu-1.xlsx> (letöltve: 2020. 05.13)
- MNB (2020b). A forgalomban lévő bankjegy- és érmemennyiség. <https://www.mnb.hu/letoltes/forgalomban-levo-bankjegy-es-erme-mennyiseg-10.xls> (letöltve: 2020. 06.26)
- NAV (2018). A kezdő vállalkozások támogatása, a mentorálás. (2018. 06. 07.) <https://www.nav.gov.hu/nav/mentoralas> (letöltve: 2020. 08. 28.)
- Országos Vállalkozói Mentorprogram (2020). Rövid ismertető. https://www.vallalkozztudatosan.hu/?page_id=270 (letöltve: 2020. 08. 28.)
- OTP Bank Nyrt (2016). Fenntarthatósági jelentés. https://www.otpfenntarthatosag.hu/static/otpfenntarthatosag/download/OTP_Fenntarthatosagi_jelentes_2016.pdf
- OTP Bank Nyrt (2017). Fenntarthatósági jelentés. https://www.otpfenntarthatosag.hu/static/otpfenntarthatosag/download/OTP_fenntarthatosagi_jelentes_2017.pdf
- OTP Bank Nyrt (2018). Fenntarthatósági jelentés. https://www.otpfenntarthatosag.hu/static/otpfenntarthatosag/download/OTP_Csoport_Fenntarthatosagi_jelentes_2018.pdf
- OTP Bank Nyrt (2019a). Fenntarthatósági jelentés. https://www.otpfenntarthatosag.hu/static/otpfenntarthatosag/download/OTP_Csoport_Fenntarthatosagi_jelentes_2019_v2.pdf
- OTP Bank Nyrt. (2019b). Továbbra is a készpénz bővületében élnek a magyarok. https://www.otpbank.hu/portal/hu/Hirek/Ongondoskodasi_Index_2019 (letöltve: 2020. 05. 13.)
- Pénziránytű Alapítvány (2020). A pénzügyi tudatosság fejlesztése segíti a családok anyagi biztonságát is – Sajtóközlemény 2020.06.05., <https://www.penziranytu.hu/penzugyi-tudatosag-fejlesztese-segiti-csaladok-anyagi-biztonsagat> (letöltve: 2020. 07.02)
- Pénzügyi tudatosság fejlesztésének stratégiája – Okosan a pénzzel (2017). <https://www.kormany.hu/download/5/39/21000/P%C3%A9nz%C3%BCgyi%20tudatos%C3%A1g%20fejleszt%C3%A9s%C3%A9nek%20strat%C3%A9gi%C3%A1ja.pdf> letöltve: 2020. 06.26.)